

Krúdy Gyula és a Nyírség

I. Az író és a szülőföld

Tájhoz kötöttség és irodalom

Írók és költők vallomásainak hosszú sorát idézhetnénk, amelyekben valamennyien arról tanúskodtak, milyen meghatározó szerepet tulajdonítottak íróvá válásuk és művészi fejlődésük szempontjából a gyermekkori élményeknek, s ezen belül is különösen az elindító tájnak, a szülőföldnek. Az *Életem regényéből* tudjuk, hogy Móricz Zsigmond mennyire determinálónak érezte az első tíz év benyomásait, a csécsei „boldog sziget”-et és Istvándit, az ő „jellemformáló kohó”-ját. Ady egyik levelében, amelyet Kabos Edéhez címzett, így vallott: „Édes szerkesztő uram, a többit csak akkor tudnám neked elmondani, ha végre eljőnnél ebbe az én kis falumba... Akkor majd meglátnád, hogy nekem csak innen lehetett jönnöm.”

És természetesen idézhetjük Krúdyt is. A sok hasonló vallomás közül álljon itt egyik legjellemzőbb megnyilatkozásának néhány sora: „Nagyon sokat köszönhetek én Nyíregyházának. Az emberre és különösen az íróra egész életének kialakulásában a legnagyobb hatással van az a légkör, ami első fiatalságának éveiben körülveszi, azok a benyomások, amiket akkor magába fogad. Bizonyos, hogy én sem lettem volna az, ami vagyok, ha történetesen nem a Nyírségen élem ifjúságomnak ezeket az éveit.

Negyedszázada, hogy elkerültem onnan, de ma is úgy érzem, hogy majd minden írásom ott gyökerezik a nyírségi földben.”

A szülőföld, a nyírségi táj tette tehát íróvá? Bármennyire is ezt sugallják az ilyen és ehhez hasonló vallomások, mégsem felelhetünk e kérdésre egyértelmű igennel. Ahhoz, hogy valaki íróvá, méghozzá nagy íróvá váljék, elsősorban és mindenekfelett tehetségre van szüksége, amelynek vele kell születnie, és ezt semmi sem pótolhatja, a szülőföld sem. A körülmények segíthetik vagy gáncsolhatják a tehetség kibontakozását, de akiből ez az elhivatottság hiányzik, az nem lehet nagy művész, bárhol ringion is a bölcsője, bárhol töltse is gyermek- vagy ifjúkorát. A zseni viszont többnyire utat tör magának még a különben kedvezőtlen viszonyok között is. Aligha kételkedhetünk tehát, hogy Krúdyból akkor is író lett volna, ha történetesen másutt pillantja meg a napvilágot, vagy kisgyermekkorában véglegesen máshová kerül.

Akkor hát nincs is semmi realitásuk az ilyenfajta írói vallomásoknak? Mindez pusztán költői túlzás, és a szülőföldnek, a tájnak nem is lehet semmi jelentősége az író kibontakozásában és fejlődésében? Író valóban lehetett volna másutt is, talán jelentős író is, de vajon ilyen lett volna-e akkor is a művészete? Biztos, hogy nem. Ha nem is a táj, nem is a Nyírség tette íróvá, abban, hogy művészete olyan lett, amilyen, a szülőföldnek mégis meghatározó szerepe volt. De ha ez így van, rögtön fölmerül egy újabb kérdés. Nem jelent-e a tájhoz kötöttség több hátrányt, mint előnyt az író számára? Nem fenyegeti-e az ilyen művészt a beszűkülés, a provincializmus veszélye?

Itt most nem lehet feladatunk az ilyenfajta provincializmus egész problematikájának a felgöngyölítése. Annyit azonban a részletes kifejtés kötelezettségének vállalása nélkül is megállapíthatunk, hogy a tájhoz kötöttség és a provincializmus nem azonos fogalmak. Mind a magyar-, mind a világirodalomból a nagy írók hosszú sorát idézhetnénk tanúként ennek bizonyítására. Épp ellenkezőleg, a tapasztalat azt mutatja, hogy érdekes módon csaknem mindig azok kerülnek az egyetemes nemzeti kultúra élvonalába is, akik a legerősebben gyökereztek egy-egy tájegység, egy-egy sajátos arculatú vidék hagyományaiban. Sőt, ehhez még hozzátehetjük, hogy az egyes nemzeti kultúrák képviselői közül is többnyire épp azok váltak egyetemes emberi értékké, akik a leghívebben fejezték ki saját népük megkülönböztető etnikai jellegzetességeit.

Vagy provincializmust jelent-e például Solohovnál, hogy majd minden művében a Don-vidéki kozákság életéről ír? Beszükülés-e vajon, hogy William Faulkner legtöbb írásában az amerikai Dél, a Mississippit mentének sajátos világát ábrázolta? Vidékiesség-e Ivo Andrić művészetében a boszniai szülőföld, Travnik és a Drina-vidék oly gyakori szerepeltetése? Kisebb értékűek-e Mauriac regényei azért, mert nem Párizs, hanem leggyakrabban Bordeaux és környéke adja cselekményük háttérét? S a XX. század e négy klasszikusa csak kiragadott példa. A névsort még oldalakon keresztül folytathatnánk a világirodalomból is Gottfried Kellertől Theodor Stormig, Gogoltól Ramuzig, s a magyar irodalomból is Mikszáthtól Tömörkényig, Juhász Gyulától Tamási Áronig.

S ebbe a sorba nyugodtan beállíthatjuk Krúdyt is. A tájhoz, a szülőföldhöz való kötődés nála sem jelentett soha provincializmust, szűkkeblű lokálpatriotizmust. Úgy tudott Nyíregyháza és a Nyírség írója lenni, hogy közben az egész nemzeté is volt. Most pedig, az utóbbi évek jelentős külföldi hódításai alapján, már úgy vallhatjuk őt magunkénak, a mi írónknak, hogy közben, szinte szemünk láttára a világirodalomnak is mindinkább számon tartott értékévé válik.

A nyíregyházi gyermek- és ifjúkor

Krúdy Gyula 1878-ban Nyíregyházán született. Családja azonban apai ágon nem nyíregyházi volt, a Felvidékről, Nógrádból származtak a Nyírségbe. Nagyapja, aki honvédkapitányként küzdötte végig a szabadságharcot, még a nógrádi Szécsénykovácsiban született. Ez a nagyapa, legidősebb Krúdy Gyula költözött a szabadságharc bukása után Debrecenbe, majd később Nagykállóba, Szabolcs akkori székhelyére. Egy ideig vármegyei főügyész volt, majd ügyvédi irodát nyitott Nyíregyházán. Évtizedeken át elnöke volt a 48-as honvédek egyesületének, sőt élete vége felé a Honvéd Menház parancsnoka is Pesten. Zárkózott, gögös embernek ismerték, unokáinak azonban szívesen mesélgetett a szabadságharcról és más kedvelt témáiról. Íróasztalának fiókjában rendkívüli becsben tartott egy apró fekete dobozt, amelyben egy kis darab, állítólag Garibaldi vérében áztatott, foszladozó golyocsot rejtegetett, amelyet ritka ünnepi alkalmakkor, szertartásosan megmutatott a kíváncsi és ámuló unokáknak is.

Különösen sokat mesélt a nagyapa öccséről, Krúdy Kálmánról, aki szintén részt vett a szabadságharcban, sőt a bukás után sem tette le a fegyvert, hanem gerillaháborút kezdett az osztrák hatóságok és az áruló nemesek, az ún. „pecsovicsek” ellen. Hosszú ideig rettegésben tartotta csapatával az Ipolyság urait. Végül törbe csalták, s egy árulóvá lett unokatestvére lőtte agyon a vadkerti erdőben. Alakját már Mikszáth is megörökítette *Krúdy Kálmán csínytevései* című kisregényében.

Ilyen családi légkörben, egy ilyen nagyapa és nagybácsi bűvkörében nevelkedett ifjú korában Krúdy Gyula. Csodálható-e, hogy olyan mélyen lelkébe vésődött 48 emléke? Hogy a Krúdyakban általában milyen erős volt ez a 48-hoz való tapadás, annak különös, de szinte jelképes erejű példája az író apjának a nyíregyházi temetőben ma is látható síremléke. Amikor 1900-ban, 50 éves korában meghalt az apa, neve alá ezt a szöveget vésték sírkövére: „Krúdy Gyula 1848–49-ki honvédkapitány fia”. Akár ő kívánta ezt a szöveget, akár maguktól vésették rá hozzátartozói, mindenképpen rendkívül jellemző a család felfogására. Ifjabb Krúdy Gyula jóhírű ügyvéd volt, tekintélyes polgára városának, maga is elért egyet s más életében, az igazi rangot, a legfőbb tekintélyt azonban mégis a 48-as honvédkapitányhoz való tartozás jelentette számukra.

Az író sok mindennel szembefordult, sok mindent el is tékozolt később a családi örökségből, ezt a 48-hoz való kötődését azonban ő is magával vitte egész életére a szülői-nagyszülői házból. Ha ő már nem is írta oda neve alá könyveinek címlapjára, hogy a 48-as honvédkapitány unokája, írásaiból szinte kivétel nélkül kiderül ez. Talán csak Gárdonyiban éltek ennyire elevenen családjának szabadságharcos hagyományai.

A nagymama, Radics Mária, polgárlány volt. Ősei kereskedők, iparosok voltak. Apja, Radics József fuvarosvállalkozóként tevékenykedett Várpalotán. Magasabb iskolát nem végzett ugyan, de olvasott, felvilágosult nő volt. S ő volt az egyetlen a családban, aki unokáját nem lebeszélni akarta az írói pályáról, hanem még biztatta is.

Ifjabb Krúdy Gyula, az író édesapja a családi hagyományokat követte. A pesti jurátusi évek után ügyvédi oklevelet szerzett. Hazatérve Nyíregyházára, egy ideig apja ügyvédi irodájában tevékenykedett, majd teljesen átvette apjától az irodát. Józan, kiegyensúlyozott, polgárosult gondolkodású ember volt, a legkevésbé bohém a Krúdyak

közül. Zárkózottan, hivatásának és családjának élt. Sokat áldozott gyermekei neveletésére. Élete utolsó éveiben súlyos szívbetegségben szenvedett, de talán ennél is jobban megkeserítette fiának pályaválasztása. Sohasem tudott belenyugodni, hogy fia nem végezte el a jogot, és nem az ő általa kijelölt úton haladt. Még halála előtt sem enyhült meg iránta. Végrendeletében sem többi gyermekével egyenlő arányban részesítette örökségéből, hanem 6000 korona végkielégítést rendelt számára.

Az író anyja, Csákányi Juliska szolgálólányként került a Krúdyházba. Apja kisiparos volt, de korán meghalt. A legidősebb lánynak munkát kellett vállalnia, így állt be szobalánynak Krúdyékhoz. Mikor a Krúdy-szülők megtudták, hogy a 17 éves Csákányi Juliska gyermeket vár fiuktól, elkergették a kis cselédet, a fiatal ügyvéd azonban nem hagyta cserben, szobát bérelt számára nem messze a saját házuktól, a Kállói utcai 1009-es számú házban (Ma Szent István u. 8. szám.) Itt született Krúdy Gyula 1878. október 21-én. A születési anyakönyvbe a gyermek törvénytelenként van bejegyezve, az apja neve a keresztszülők rovatában, mint keresztapa szerepel. A Krúdy-szülők csakhamar megenyhültek, s a fiatal anyát visszafogadták házukba. Az elsőszülött fiút később még 9 testvér követte (közülük három csecsemőkorban meghalt), hivatalosan azonban a szülők csak sokkal később, 1895-ben kötöttek házasságot. A gyermekek azonban kezdettől fogva valamennyien a Krúdy nevet viselték.

A Krúdy család elégjómódban élt, mégis meglehetősen visszavonultan, mert társadalmilag elszigetelten álltak a kisvárosban. A polgári családok sohasem fogadták be Csákányi Juliskát társaságukba. De ha a társadalmi élettől visszavonultan élt is az anya, otthon mindig vidám, jókedvű volt. Minden idejét családjának, gyermekeinek szentelte. Sohasem betegeskedett, nemcsak férjét élte túl, hanem több gyermekét is. 1945 őszén, 86 éves korában halt meg.

Krúdy gyermekkorának első 8–10 évről jóformán csak annyit tudunk, amennyit saját emlékei és a családban megőrzött hagyományok szerint az író maga megírt. Testileg, szellemileg gyorsan fejlődött, koraérett gyermek volt. Szerette hallgatni anyja vagy a szolgálók meséit, de ha tehetett, mégis inkább kiszökött a nagy kertbe, ahol a szomszéd gyermekekkel bújócskáltak, vagy papírsárkányt eregettek. Néha azonban messzebbre is elmerészkedett. A város szélén elterülő

Bujtos nevű ligetben a legmagasabb fákat is megmászta egy-egy szarkafészekért. Máskor a közeli Sas kocsmá előtt ácsorgott órák hosszat, ahol a fuvarosok hangos jókedvét vagy verekedését szemlélte. Télen a hetedik szomszédba is elszökött, ha disznóvisítást hallott, s amikor már nagyobb volt, szívesen hallgatta vasárnap délutánonként a kuglizóban a bábuk csattogását.

Valószínűleg koraérettségével magyarázható az is, hogy már ötéves korában iskolába adták szülei. Az elemi iskola negyedik osztálya után azonban átmenetileg elkerült szülővárosából. A gimnázium alsó négy osztályát Szatmáron és Podolinban végezte. A szatmári egy évet később alig emlegette, annál többet foglalkozott írásaiban a podolini három esztendő élményeivel.

Abban az időben elterjedt szokás volt, hogy az alföldi ifjakat a felvidéki városokba küldték tanulni. Különösen a Szepességbe mentek nagy számmal a magyar diákok, ahol nemcsak az iskolai tananyagot sajátíthatták el, hanem közben szinte észrevétlenül németül is megtanulhattak a cipszer kosztadók házában. Így fejlődött híres iskolavárossá Lőcse, Késmárk és Igló. Podolin nem volt ennyire közkedvelt hely, de azért ott is sokan megfordultak távoli vidékek diákjai közül is. Így került 1888 őszén a 10 éves Krúdy Podolinba. Cseregyerekként lakott Klebák főjegyzőéknél, akik Antónia nevű lányukat küldték helyette Nyíregyházára. Míg a szatmári év csaknem nyomtalanul eltűnt a gyermek fejlődésében, Podolin egész életre szóló élményt jelentett Krúdy számára. A szülőföld mellett mint író is ennek a Poprád-parti kisvárosnak köszönhetette a legtöbbet.

Bármennyire szerette is azonban az északi kisvárost, a negyedik osztály elvégzése után búcsút kellett mondania Podolinnak. A podolini gimnázium ugyanis csak algimnázium volt, vagyis az akkori nyolcosztályos gimnáziumi rendszerből csak az alsó négy osztály volt kiépítve. 1891-ben tehát visszakerült Krúdy szülővárosába, s az ötödik osztálytól kezdve négy éven át a nyíregyházi Ág. Hitv. Evang. Főgimnázium, a későbbi Kossuth Gimnázium tanulója volt.

A szülők valószínűleg úgy vélekedhettek, hogy a túlfejlett, egyre nehezebben fékezhető fiút jobb lesz a közelükben tartani, ezért mondtak le a távolabbi iskolákkal való további kísérletezésről.

Az ötödik osztályba lépő Krúdy aránylag hamar beilleszkedett új környezetébe, amely igazában nem is volt számára egészen új, hiszen

osztálytársainak egy részét, különösen a környékükön lakókat már a korábbi évekből, az otthoni vakációzásokból is ismerte. Osztályában ő volt a legfiatalabb, ugyanakkor termetre a legmagasabb. Apja és nagyapja is magas növésű, jól megtermett férfiak voltak, a legifjabb Krúdy Gyula azonban még náluk is magasabb lett.

Nemcsak osztálytársain nőtt azonban túl, egy kicsit kinőtt már az iskolapadból is. A legszükségesebb feladatokat elvégezte, de az iskola nem tudta már igazán lekötöni. Ennek ellenére szerette tanárait, s írásaiban mindig hálásan emlegette egykori iskoláját is.

A nyíregyházi gimnázium nem volt olyan régi, mint a podolini piaristák intézete, azonban sok jel arra mutat, hogy a 90-es évek első felében igen jó iskolának kellett lennie. Azzá tette mindenekelőtt nagyszerű tanári kara. Különösen az irodalmi érdeklődésű tanulók találhattak tanáraikban kitűnő segítőkre, tanácsadókra. Főként négy ilyen tanárát emlegette később Krúdy is gyakran, Leffler Sámuel, Gróh Istvánt, Vietórisz Józsefet és Porubszky Pált. Leffler és Porubszky nem voltak aktív szépírók, csak jótollú literátus tanárok, szerkesztők, Gróh és Vietórisz azonban már akkor is komoly szépírói, illetve költői sikerekkel dicsekedhetett. Krúdyt különösen Porubszky Pálhoz, osztályfőnökéhez fűzték igen meleg szálak. Porubszky volt az első, aki felismerte tehetségét, s nem korholta írói terveit, hanem inkább egyengette az útját. Annyira bízott benne, hogy tanártársaival szemben is mindig védelmébe vette, amikor irodalmi ambíciói miatt az ifjú Krúdy elhanyagolta iskolai munkáját, vagy újságtudósítás miatt távol maradt az órákról. „Hogy író lettem, azt neki köszönhetem” – írta róla később a hálás tanítvány.

Csodálható-e, hogy ilyen tanárok mellett az iskolában igen élénk volt az irodalom iránti érdeklődés? Az ifjúság ilyen irányú tevékenységére főként az önképzőkörben nyílt alkalom. Krúdy ambícióit az önképzőköri lehetőségek ekkor már egyre kevésbé elégítették ki, hetedik osztályos korában azonban ő is részt vett – nyilván Porubszky biztatására – az önképzőkör pályázatán, s díjat is nyert *Lisa menyasszony* című elbeszélésével.

Az ifjúkor legmélyebb szenvedélyét az olvasás jelentette Krúdy számára. Szinte minden idejét olvasással töltötte. Nyugodtan mondhatjuk, hogy irodalmi műveltségét, olvasottságát jórészt diákkorában szerezte. A legmélyebb hatást emberi fejlődésére és talán

írásművészetének kialakulására is az Ezeregy éjszaka tette. A keleti mesevilág annyira megragadta, annyira beleélte magát a csodálatos kalandok hőseinek helyzetébe, hogy ettől fogva Szindbádnak kezdte nevezni magát. A külföldi írók közül különösen Mark Twain, Walter Scott, Jack London, Jerome K. Jerome, Dickens, Byron, Victor Hugo, Maupassant, Puskin és Turgenyev voltak a kedvencei. A magyarok közül különösen Jókai és Mikszáth műveit olvasta, de kedvelte a századvégi városi-polgári irodalom képviselőit is (Petelei István, Gozsdu Elek, Thury Zoltán, Justh Zsigmond stb.). A személyes ösztönzések mellett minden bizonnyal főként olvasmányai fordították figyelmét az írói pálya felé.

Korábbi irodalmi kísérleteiről nincs tudomásunk, a nyíregyházi diákéveket azonban már szinte kezdettől végigkísérték az írói szárnypróbálgatások. Előbb csak az iskolán belül, szűkebb körben kereste a nyilvánosságot, diáklapok szerkesztésével hívta fel magára a figyelmet. Két próbálkozásáról is tudunk. Előbb *Nagy Dob* címmel adott ki egy kézzel írt lapocskát, majd *Gimnáziumi Híradó* néven szerkesztett hamarosan új lapot, amely már nyomtatásban jelent meg. Erre az időre (1892–93) esik a Nyíregyházi Sajtóiroda alapítása is, amelyet néhány diáktársával azzal a céllal hívott életre, hogy híreket küldjenek a fővárosi lapoknak Nyíregyházáról és Szabolcsból. Hosszú ideig ők látták el nyíregyházi és szabolcsi újdonságokkal a *Pesti Hírlapot*, *Pesti Naplót*, *Egyetértést* stb. Az eseménytelen kisváros persze nem nyújtott mindig elegendő valóságos híryananyagot, ilyenkor aztán megtörtént, hogy maguk költötte szenzációkat találtak fel a pesti lapokban. A nyíregyháziak nem kis csodálkozással olvashatták nap nap után, mi minden „történt” városukban. A Sajtóiroda működésével függ össze Krúdy első komolyabb újságírói szereplése és sikere is, a híres tuzséri hipnózigtragédiáról írt riportsorozata.

Krúdy írói ambícióit azonban nem elégítette ki sem az iskolai lapocskák szerkesztése, sem a többnyire névtelenül megjelenő tudósítások küldözgetése. Igazi író akart lenni, s vágya meglepően korán teljesedett is. Első novellája 1892. október 30-án jelent meg: *Miért ölte meg Káin Ábelt?* címmel a *Szabolcsi Szabadsajtó*ban. Éppen 14 éves volt akkor Krúdy Gyula és ettől kezdve egyre gyakrabban találkozunk nevével a lapokban. Nemcsak a *Szabolcsi Szabadsajtó*ban, hanem a *Nyíregyházi Hírlap*ban is, amelyet tanára, Porubszky Pál

szerkesztett. De nem elégedett meg a helyi lapok által nyújtott lehetőségekkel sem. Bámulatos leleménnyel tudta elhelyezni írásait. Figyelmét még a legtávolabbi városok lapocskái sem kerülték el. A fővárosban megjelenő *Képes Családi Lapoktól* a nagyszülősi *Ugocsáig* alig van olyan újság, amelyben ne találkoznánk a nevével. Különösen jelentős az *Orsova* és a *Debreceni Ellenőr* című lapokkal való kapcsolata. Az *Orsovában* 1893 végén jelent meg az első novellája, s ettől kezdve hosszú ideig ez a távoli kis lapocska lett írásainak legfontosabb megjelenési helye. Nemcsak szépirodalmi anyaggal látta el az *Orsovát*, hanem írt könyvismertetéseket, folyóiratszemléket, külön rovatot indított *Heti Krónika* címen, írt vezércikket és riportot, sőt még szerkesztői üzenetet is. Több száz kilométerről valósággal ő szerkesztette az újságot.

További fejlődése szempontjából azonban talán még fontosabb szerepet játszott életében a *Debreceni Ellenőr*, amellyel 1894 őszén került kapcsolatba. Ennek a lapnak Gáspár Imre volt a szerkesztője, aki maga is jelentős egyénisége volt a századvég szocialisztikus lírájának, valamikor irodalmi vezéri szerepre vágyott, s még öregkorában is szívesen vette pártfogásába a fiatal tehetségeket. Krúdyt is azonnal felkarolta, buzdította és irányította, sőt 1894. október 10-én kelt levelében riporteri állást kínált fel neki maga mellett az *Ellenőr* szerkesztőségében.

Csoda-e, ha a csábító ajánlat után a fiatal író az érettségét sem győzte kivárni, hanem rohant azonnal Debrecenbe. Elhatározásához szülői hozzájárulást aligha remélhetett, ezért titokban szökött meg hazulról. Apja természetesen nem nyugodott bele a szökésbe. Kinyomoztatta tartózkodási helyét, és osztályfőnökével, Porubszky Pállal utazott érte. Sikerült is hazacsalogatniuk, hogy legalább az érettségét tegye le. Engedett apja akaratának, tanára rábeszelésének, de hiába fogadták otthon is, az iskolában is megbocsátással és szeretettel, ő már nem találta helyét sem a családban, sem az iskolapadban. Írói munkájáról nem mondott le, sőt, életének egyik legtermékenyebb korszaka volt ez. Az érettségi előtti 9 hónap alatt kerekén 90 novellája jelent meg, ami azt jelenti, hogy éppen minden három napra esett egy-egy megjelent elbeszélés. Főként a *Debreceni Ellenőr*be, majd Gáspár Imre újonnan indított lapjába, a *Debreceni Reggeli Újság*ba dolgozott, de szórványosan másutt is jelentek meg írásai. S a kisterjedelmű tárcanovellák

mellett ekkor született első nagyobb lélegzetű műve is. 1895. április 21-én kezdte folytatásokban közölni az *Ország Világ Hat napig kerékpáron* című humoros regényét.

Végül 1895 júniusában sikeresen túljutott az érettségén. Minden tárgyból elégséges osztályzatot kapott, csak magyarból jót.

Az író későbbi nyírségi kapcsolatai

A sikeres érettségi után senki és semmi nem akadályozhatta meg többé, hogy most már visszavonhatatlanul az írói pályára lépjen. Édesapja ugyan még megkísérelte néhányszor „jó útra” terelni, a jogi egyetemre is beíratta, az ifjú Krúdy azonban hajthatatlan maradt, sem rábeszéléssel, sem fenyegetéssel nem sikerült eltéríteni régóta dédelgetett álmaitól. 1895 szeptemberében elfoglalta helyét a *Debreceni Ellenőr* szerkesztőségi asztalánál. Igaz, nem maradt ott sokáig, néhány hónap múlva Nagyváradra szerződött át a *Szabadság* című laphoz, 1896-ban, a millennium évében pedig már a fővárosba került.

Ettől kezdve – rövid megszakításoktól, ritka utazásaitól eltekintve – haláláig Budapesten élt. A pesti élettel hamarosan megbarátkozott, s a századforduló rohamosan fejlődő, világvárosiasodó Budapestjének műveiben is talán leghívebb krónikása lett. Ugyanakkor a szülőfölddel sem szakadtak meg kapcsolatai. Az első pesti években, apja haláláig elég ritkán látogatott haza, mert a pályaválasztása miatt átmenetileg megromlott a szülői házhoz fűződő viszonya, mint író azonban épp ekkor kezdte alaposabban kiaknázni a szűkebb hazából magával vitt élményvilágot. Írásaiban egyre gyakrabban tért vissza a gyermek- és ifjúkor tájaira, s egyre sűrűbben bukkantak fel műveiben nyírségi figurák.

Apja halála után időnként meglátogatta édesanyját és még Nyíregyházán élő kisebb testvéreit, magával a szülővárossal azonban nemigen volt közvetlenebb kapcsolata. Pedig a város szinte kezdettől számon tartotta őt. Geduly Henrik *Nyíregyháza az ezredik évben* című munkájában, már egy évvel Krúdy távozása után a város neves szülöttei között emlegette a fiatal írórt. Megemlékeztek róla a Borovszky-féle megyei monográfiában is, s a helyi sajtó mindig megkülönböztetett érdeklődéssel írt megjelent könyveiről.

Annál figyelemre méltóbb ez, mert Krúdy egyáltalán nem festett hízelgő képet műveiben a nyírségi dzsentrivilágról. De ha konfliktusa nem is támadt emiatt szűkebb pátriájával, hosszú ideig úgy látszott, hogy szorosabb kapcsolat sem alakul ki az író és a szülőföld között.

Ebben a viszonyban csak 1924-ben következett be jelentős fordulat. Akkor ünnepelte Nyíregyháza az örökváltság századik évfordulóját. A rohamosan fejlődő, gyarapodó város sokféleképpen igyekezett emlékezetessé tenni a jeles történelmi jubileumot. Többek között tanulmánykötetet adtak ki, s ebbe Krúdytól is írást kértek. A megbízás épp a legjobbkor érkezett, mert a Tanácsköztársaság bukása után, a 20-as évek elején, meglehetősen nehéz körülmények között élt az író. Érthető tehát, hogy a szokottnál is nagyobb buzgalommal látott munkához. Főként az ifjúkorában hallott nyíregyházi anekdotákat elevenítette fel, de személyesen is többször hazalátogatott ebből az alkalomból, s igyekezett felfrissíteni emlékeit.

Írása *Nyíri emlék* címmel jelent meg a jubileumi kötetben (*Nyíregyháza az örökváltság századik évében*). A város igen gavalléros honoráriumot fizetett, s egyúttal hosszabb nyaralásra hívta meg az író. Krúdy feleségével és ötéves kislányával érkezett, s három hetet töltött a sóstói „Svájci lak”-ban, a város vendégeként. Ott, ahol a múlt század végén Blaha Lujza is többször megszállt.

Krúdy büszkén mutogatta feleségének és a kis Zsuzsikának szülővárosát, s jólesett neki, hogy a vendéglátók mindenütt szeretettel és tisztelettel vették körül, bárhová ment.

Ez az 1924-es év egyébként is nevezetes volt Krúdy életében. Az Athenaeum Könyvkiadó Vállalat hosszú halogatás és alkudozás után végre hajlandónak mutatkozott az író válogatott műveinek 10 kötetes kiadására. Az érdeklődés felkeltése érdekében a kiadást úgy harangozták be, hogy az Krúdy 25 éves írói jubileumára készült. Valójában az író ekkor már – nemcsak az első megjelent írástól, hanem az első kötettől számítva is – rég túl volt a negyedszázados jubileumon, de akkoriban nem ritkán élt a könyvkiadás ilyen fogásokkal, s ez az írónak is hasznára vált.

Ez a jubileumi kiadás újra közelebb hozta Nyíregyházához, mert a kiadó azzal a kikötéssel vállalkozott a sorozat megjelentetésére, ha az író is gyűjt előfizetőket. Krúdy nem szívesen ügynökösködött könyveivel, de kénytelen volt elfogadni a feltételeket, s érthető módon,

elsősorban szülővárosára gondolt. Ilyenformán újra többször is megfordult ekkor Nyíregyházán és a megyében. A kiadó hírverésnek szánta ezeket a propagandakörutakat. Az író leveleiből, feleségéhez írott rövid beszámolóiból tudjuk, hogy az ügynökösködés nem valami fényesen sikerült. Krúdy nem volt jó üzletember, ha akadt is hatvan-hetven előfizető, a jutalék nagy részét fölemésztették a költségek.

De ha üzletileg nem is bizonyultak különösebben sikeresnek ezek az utak, más szempontból annál nagyobb volt a jelentőségük. Egyrészt új barátokat, ismerősöket szerzett, s ami ennél is fontosabb, újra feltöltődött nyírségi élményekkel. Ezt bizonyítja, hogy a lapokban újra megsza-
porodtak nyírségi témájú írásai, s valószínűleg ezeknek a látogatásoknak köszönhető az is, hogy néhány késői regényében ismét erőteljesebb színekkel jelentkezett a szülőföld (*Valakit elvisz az ördög*, *Etel király kincse*, *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter*).

Nyilván e látogatások, illetve itteni időzésének alkalmával merülhetett fel a 25 éves írói jubileum nyíregyházi megrendezésének gondolata is. Erre 1924. október 29-én került sor. Az ünnepség megszervezését, lebonyolítását a Kereskedők és Gazdák Köre vállalta, de a jól előkészített, a Nyírvidékben hosszú időn át népszerűsített összejövetelel jelen volt mindenki, aki a kisvárosban igazán számított. Ott volt a hivatalos Nyíregyháza, sőt a megye is. A meleg hangú felköszöntők és méltatások után Krúdy *Egy élettörténet* címmel olvasta fel emlékezését gyermekkorára és az akkori Nyíregyházára, a századvég sok nevezetes eseményét és jellegzetes figuráját felidézve. Ez a szép lírai vallomás a következő napokban folytatásokban jelent meg a *Nyírvidék* hasábjain. A felolvasás után természetesen bankett volt a vendég tiszteletére, amelyen a helyi notabilitások köszöntötték a jubiláns író.

Ezt követően néhány évig nem járt Nyíregyházán, a 20-as évek második felében ugyanis sokat betegeskedett, s így nem vállalkozhatott hosszabb utazásra. A szülővárossal kialakult baráti kapcsolata azonban nem szakadt meg. Amikor 1928-ban, születésének 50. évfordulóján az Athenaeum újra megjelentette a tizkötetes sorozatot, az író levélben kérte a város vezetőségét, hogy rendelje meg intézményei, könyvtárai, iskolái számára minél több példányban műveinek ezt a jubiláris kiadását.

Ebben a levélben található az utóbbi évtizedekben oly gyakran és szívesen idézett sorok: „Ennek a városnak voltam az írója, mióta első regényeimet, elbeszéléseimet írni kezdtem. Az én olvasóim sohasem

kérdezték: hol születtem? Minden írásomból kitűnik, hogy nyíregyházi vagyok, aki büszke származására... Ezek a könyvek éppen úgy jelentik a régi Nyíregyházát, mint akár a város múzeumai...”

Nincs rá adatunk, hogyan reagáltak levelére a városatyák, hány példányban rendelték meg a tízkötetes sorozatot. Arra azonban már hiteles bizonyítékunk van, hogy a következő évben, 1929-ben, amikor súlyos állapotban feküdt a Liget szanatóriumában, a szintén nyíregyházi születésű szerkesztő, Krúdy hűséges barátja, Lázár Miklós fordult érdekében segítségért a város vezetőihez. A fennmaradt akta tanúsága szerint a polgármester 500 pengő gyorssegélyt utalt ki a rossz anyagi körülmények között élő, beteg író részére.

Utoljára 1931-ben, az első Nyíregyházára érkező repülőgéppel járt Krúdy szülővárosában. Akkor indult meg Nyíregyháza és a főváros között a polgári légiforgalom, s az első járatot afféle hírverésnek, a repülés népszerűsítésének szánták. Ezért hívták meg rá a város neves szülöttét. Krúdy színes beszámolót készített az „égi ekvipázson” tett nyíregyházi útról. Akkor éppen újra egészséges volt. A tudósítás szerint frissen, ruganyosan szállt ki a gépből. Senki sem gondolta, hogy alig két év múlva örökre elutazik egy másfajta ekvipázson.

II. Nyíregyháza és a Nyírség Krúdy műveiben

Való világ – teremtett világ

Gyakran halljuk és mondjuk, hogy a Nyírséget Krúdy fedezte fel az irodalom számára. Ez annyiban föltétlenül igaz, hogy először valóban ő szólaltatta meg ezt a sajátos tájegységet az irodalomban. De vajon valóban felfedezte-e? Csakugyan olyan volt-e a Nyírség, mint amilyennek ő bemutatta? A valóságos Nyírséget írta-e meg, vagy teremtett magának szülőföldjéből egy külön, sajátos álmvilágot? Szembesíthető-e az igazi Nyírség és Krúdy Nyírsége? A kérdés így nagyon egyszerű, a valóság azonban sokkal bonyolultabb, semhogy egyértelmű igennel vagy nemmel válaszolhatnánk rá. Ha az írói ábrázoláson a földrajz-könyvek leírásainak hűségét, vagy az útikalauzok lexikális tájékozottságát és jólétesültségét akarnánk számon kérni, akkor nyilván nemmel kellene felelni, de ha képesek vagyunk észrevenni

a valóság és a műalkotás mélyebb és titokzatosabb összefüggéseit, akkor mégis inkább az igen javára billen a mérleg.

Köztudott, hogy az író nem egyszerűen leírja a világot (tájakat, embereket, jelenségeket), hanem saját szubjektumán, lelkének prizmáján átszűrve, újratерemti azt. Újratерemti, de úgy, hogy az egyszerre valóságos is, és mégis más is. A mű az objektív valóságot tükrözi, de a művész által teremtett világ kevesebb is, meg több is, mint a tükrözött valóság. Ami a valóságban kész és talán tökéletes is, az a művészet számára még csak kiindulási alap. Ha a művész csak azt tudná visszaadni, ami a valóságban már készen van, hogyan nevezhetnénk művét alkotásnak? Ha csak lemásolná a valóságot, ha mégoly híven is, nem tenne mást, mint az, aki egy tájképet igazi virágokból és gyeptéglákból akarna összerakni.

Valóság vagy álom? – kérdezik sokan, amikor Krúdýnál a régi Nyírségről olvasnak. A kérdés alapvetően helytelen. A helyes válasz csak az lehet: valóság és álom. A művészetben a realitás és az álom nem alternatíva, nem vagy-vagy kérdés. Nem egymást kizáró ellentétek, hanem olyan ellentétek, amelyek egymást kölcsönösen és szükségszerűen feltételezik, amelyek egymás nélkül szinte nem is léteznek.

Sha ezek a megállapítások érvényesek általában, sokszorosan érvényesek Krúdýnál. Az ő szülőföldképe, az ő Nyírsége is a valóságnak és az álomnak szinte kielemezhetetlen keveredéséből, egymásra rétegződéséből született. Egy soha nem volt világ ez, amelyet azonban mégis a valóságos, a létező, az igazi Nyírség konkrét képei, ízei, hangulatai színeznék, hitelesítenek, és tesznek olyan csodálatos módon feledhetetlenné. Álomi táj ez, ha túlságosan naturalista igényekkel közeledünk hozzá, összeomlik, szertefoszlik. Ha útikalauzként akarjuk használni, könnyen csalódhatunk benne, hiszen az író sok mindent nem tud, amit a geográfus vagy a bedekker szerzője azonnal megmond. Ha azonban nemcsak a kézikönyvek és a statisztikák közkeletű igazságaira és adataira van szükségünk, esetleges tévedései és pontatlanságai ellenére is sokkal többet tudhatunk meg tőle, mint akár az egyiktől, akár a másiktól.

Az igazság kedvéért azt is meg kell mondanunk, hogy Krúdý szülőföldképe mindezeknek a szempontoknak a figyelembevételével sem nevezhető hiánytalanak. A Nyírséget ábrázolta, de nem az egész Nyírséget. Természetesen itt most nem földrajzi értelemben vett teljességre gondolunk, hanem a társadalomrajz totalitására. Mint tájat rendkívül sokszínűen és változatosan mutatta be, társadalmi vonatko-

zásban azonban a Nyírség számára majdnem kizárólagosan a dzsentririéteg életterét jelentette. Ebben a világban valóban otthonosan mozgott, ez adta sokrétű élménykincsének egyik leggazdagabb lelőhelyét, s így érthető, hogy nyíregyházi és nyírségi témájú műveiben főként a dzsentrit szerepeltette.

A nyírségi dzsentrivilág rajza a fiatalkori novellákban és kisregényekben

Krúdy a múlt század 90-es éveinek elején kezdte írói működését. Pályájának első, körülbelül 1900-ig terjedő szakaszában a nálunk éppen akkoriban megerősödő naturalista színezetű városi-polgári irodalom áramába kapcsolódott be. Legtöbb akkori írásában városi kisemberek, hivatalnokok és kereskedők életét választotta témául. Nyírségi vonatkozásokat ekkoriban alig találunk nála. Mintha csak szándékosan menekült volna saját közvetlen élményeitől, a fiatal író inkább külföldi mintaképeit követte.

1900 táján, *Az aranybánya* című regénye után azonban jól megfigyelhető irányváltás következett be írói fejlődésében. A fordulatról legszembetűnőbben tematikájának átalakulása árulkodik. A városi-polgári figurák megritkultak írásaiban, érdeklődése egyre inkább a vidéki nemesi kúriák világa, különösen pedig a dzsentririéteg felé fordult. A változást jelezte az is, hogy a korábbi, többnyire külföldi mesterek helyét egyre határozottabban Mikszáth foglalta el.

Amikor Krúdyval kapcsolatban Mikszáth követéséről beszélünk, természetesen nem utánzásra gondolunk. Krúdy Mikszáth irányán belül is meg tudta őrizni önállóságát, sőt, a Mikszáth-hatás nem elnyomta, hanem felszabadította egyéni mondanivalóját. Mindenekelőtt azzal, hogy figyelmét szülőföldjére, a Nyírség felé fordította, s ezzel sok-sok személyes, ifjúkori élményét hozta felszínre.

Ez annál jelentősebb volt, mert a korábban gyakran tollára vett nagyvárosi környezetben akkor még elég bizonytalanul mozgott a vidéken felnőtt író. Ábrázolni kívánt polgári alakjait sokkal inkább olvasmányjaiból ismerte, mint a valóságból, a dzsentrivilágról azonban bőségesen álltak rendelkezésére saját közvetlen tapasztalatai. Csak az apai-nagyapai házban megismert figurákra, s az otthoni környezetben

hallott történetekre, anekdotákra kellett visszaemlékeznie, s máris szinte kimeríthetetlen forrásra bukkant. Így érthető, hogy pályájának ebben a második szakaszában, a 900-as években, fő témája a dzsentrilit. Legtöbb ekkori novellájában a hétszilvafás nyírségi kurtanemesek életét mutatta be. *A Nyíri csend* (1903), *Az álmok hőse* (1906), *a Pajkos Gaálék* (1906), *A szakállszárítón* (1906), *a Hét szilvafa* (1907) című kötetek elbeszélései szinte kizárólag ezt a világot ábrázolják.

A tematika mellett a Mikszáthtal való rokonságról árulkodik szerkesztésmódja, a művek anekdotikus felépítése és stílusa is. A hasonlóságoknál is érdekesebb azonban a különbségekre figyelni. Ha Mikszáth jegyében fogantak is Krúdy e korszakának novellái, az ő dzsentriszemlélete sötétebb, elutasítóbb, mint a Mikszáthé. Az ironia mögött is ott bujkáló mikszáthi derű szinte teljesen hiányzik belőle. Mikszáth kortársként élte át a középnemesség dzsentrívé válását. Mint kortárs is szigorú volt, de ő még látta ennek az osztálynak a virágkorát is. Számára ez még eleven valóság volt és nem történelem. Ő még személyesen ismerte a Katángyákat és Nosztyákat. *Nemzetes uraimék* című művében így írt erről a rétegről: „A mai dzsentrinem a régi nemesség többé, de legalább abból való. Fel kell tartani, amíg lehet, gyámolítani kell, mint a kialudni készülő tüzet... Hiszen voltak hibái, nagy hibái, de e hibákban is mennyi fény, mennyi kedvesség!”

Tudjuk, később Mikszáth is leszámolt a dzsentrimentő illúziókkal, de életrealitásokat még szélhámosságukban, svihákságukban sem tagadta meg tőlük. Krúdy a dzsentriréteget már végzetes dekadenciájának állapotában ismerte meg és ábrázolta. Abban az állapotban, amelyben a régi, középnemesi múltnak többé a leghalványabb visszfénye sem látható. Ő a dzsentrit már panoptikumi figuraként szemléli. Élvezi, eljátszik vele, mint a bábszínház marionett-hőseivel, de nem veszi komolyan. Jellemző, hogy egyetlen egészséges, igazán életrealitást sem teremtett. Annál teljesebb gyűjteményét találhatjuk írásaiban a hóbortosoknak, különcöknek, mániakusoknak, a babonás családi legendák szövögetőinek, a bogaras nyírségi Don Quijotéknak. Sőt, nemcsak a cselekvő, életrealitást hiányoznak galériájából, hanem – nagyon jellemzően – a fiatalok is. Az ő dzsentrivilágában egyszerűen nincsenek ifjú emberek, csak bogaras, rögeszmés öregek. Még női szereplői is többnyire éltebb özvegyek.

Vitathatatlan, hogy a különcábrázolás terén is Mikszáth volt a közvetlen előd, de lényeges különbségek is vannak Mikszáth és Krúdy különcei között. Mikszáth „különceinek” jelentékeny része értékes emberi tulajdonságokkal rendelkezik, s csak környezetüknek szemében válnak különcökké. Krúdy különcei nem ilyen emberek, hanem félresikerült, beteg lelkű, megszállott mániákusok, egy hanyatló kor, egy széthulló társadalom végletesen felnagyított karikatúrái. A különfigurák végigkísérik Krúdyt egész írói pályáján, de bizonyára nem véletlen, hogy éppen dzsentritémájú írásaiban találkozunk leggyakrabban ilyen típusú szereplőkkel. Az önmagukat túlélő társadalmi rétegekben fejlődnek ki a legkönnyebben a különös, bogaras emberek, egy-egy sajátos rögeszme megszállottai.

Krúdy maga így írt erről egyik novellájában: „A régi magyar úri életben annyi groteszk figura volt, hogy hemzseg tőlük az öreg emberek elbeszélése. Amidőn régi történeteket, különös legendákat hallunk a múlt időből, úgy tetszik, hogy Magyarországon nem is volt talán normális ember: csupa félbolond, képzelődő, hóbortos figura mozgott századokon át a Tisza-Duna mentén.”

Itt Magyarországot általában emlegeti az író, Krúdy dzsentritémájú írásainak megkülönböztető vonása azonban, hogy szinte kizárólagosan szűkebb hazája, a Nyírség kisúri társadalmát vette a tollára.

A nyírségi dzsentrire természetesen jellemzőek voltak mindazok a vonások, amelyek általában jellemezték e réteget, de a század végén és a századforduló idején talán sehol sem lehetett már olyan tisztán, olyan sűrített formában megtalálni a különböző dzsentritípusokat, mint éppen a Nyírségben. Magyarországon a kapitalizálódás, a polgári fejlődés általában igen lassan haladt, Szabolcs azonban ebben a vonatkozásban alighanem a legelmaradottabb volt. Másutt a dzsentriréteg egy része akkorra már felszívódott a kialakuló polgárságba, a Nyírségben azonban még évtizedek múlva is homokfutón jártak a hétszilvafás urak, akik egyszerűen nem akarták elhinni, hogy eljárt felettük az idő. Krúdy így írt erről egyik művében: „A Nyírség az a hely, ahol legtovább volt agaruk és vizslakutyájuk a tönkrement gavalléroknak, és ahol mindig-mindig emlékeztek a régi uraságra, elkótyavetyélt tekintélyre, ősi birtokra és fennhéjázó nemességre. Itt mindenki a múltjából akart megélni. Abból, hogy valamikor volt valami az apja vagy nagyapja. A furcsa, hetyke, legénykedő, virtuskodó Magyarország itt hortyogott,

ásítózott, unatkozott, dologtalankodott, nyomorgott a legtovább. Másból már beletörődtek az emberek, hogy vége a régi világnak, dolgozni, tanulni, igyekezni kell, hogy megélhessünk. A Nyírségben még mindig a követválasztást várták, a takarékpénztár körül sompolyogtak értéktelen váltókkal, az öregek a fiak házasságától remélték sorsuk jobbrafordulását, vagy egy százesztendősi családi per eldőlését. A fantasztikus tervek, légvárak, szépen kicirkalmazott remények, édesded ábrándok jól kifejlődtek ezen a mocsaras, ködös, szegényes kidőlt-bedőlt tájon. Mintha mindenkinek reskontó lett volna a párnája alatt, amelyet egyszer okvetlenül kihúznak. Alig jutott eszébe valakinek, hogy dolgozni is kellene. Legfeljebb a vármegyét nyomorították meg, mert hisz az övék volt a megye. Szélmalmok mutogatták csonka vitorláikat a láthatáron, mint a vármegye régi hatalmát. Agarászbálokat tartottak, de egyik-másik zsidó birtokosnak jobb agara volt már, mint az elnöknek. Kártyáztak, ittak, vetélkedtek, cifra kocsin jártak, hajdút tartottak, párbajoztak, barátkoztak, hangosak voltak a kurjantásaik, de már mindenki tudta, hogy vége a világnak.” (N. N.)

Az író e tömör jellemzése is találóan mutatja, milyen sokféle típusát termelte ki ez a táj ennek a hétszilvafás nemesi világnak. A következőkben csak a legfontosabb csoportokat vesszük sorra.

A dzsentrí egyik legáltalánosabb jellemvonása volt, hogy nem saját kora valóságában élt, hanem Don Quijote módjára a múltban. Az egyik legkorábbi idetartozó novellája *Az aransarkantyús vitéz legendája*. Hőse Bikky Pál, aki már teljesen elszegényedett, de azért úgy él roskadozó udvarházában, mint egy kiskirály. Legfőbb gondja, hogy mindenben híven utánozza a szomszéd grófék szokásait. Amikor új főispánt neveznek ki, elhatározza, hogy ő is elmegy az ünnepélyes installációra, készülődés közben azonban megdöbbenve veszi észre, hogy nincsenek sarkantyúi. Hosszan nézegeti egyik ősenek egyenruhás képét a falon, akinek fényes csizmáin aransarkantyúk ragyognak. Elhatározza, hogy ő is csináltat magának sarkantyút, mégpedig színaranyból. „Egy Bikky csak aransarkantyút viselhet saruján. A tekintetes úr e percben egészen biztosan hitte, hogy nem volt olyan Bikky a földkerekségen, amelyik csak ezüst sarkantyút viselt volna.” Megparancsolta tehát ispánjának, hogy ha mindent zálogba kell is tenni, csináltassa meg az aransarkantyút. Végül csak a kocsis és a házvezető tudják valamennyire észre téríteni, hóbortját azonban

nem adja fel. Azzal vigasztalja magát, hogy „a legközelebbi főispáni installációnál jóval előbb gondoskodik az arany-sarkantyúról és a hozzávalókról”.

Rokon motívumokra épül **A lord** című novella is. Ez az elbeszélés a Gaálok világra szóló pompával megrendezett lakodalmairól szól, ahol olyan fényűzést fejtenek ki, mintha legalábbis Eszterházyak volnának. A díszes ruhákat a színtársulat ruhatárából, a rozsdás kardokat a megyei múzeumból kölcsönzik, az asszonyok nyakán ragyogó drága ékszereket a zálogos adta kölcsön egy napra. Még a lovasok, a díszbe öltözött hajdúk, a hintó mellett lépkedő huszárok és a szolgák sem igaziak. Családtagok azok is valamennyien, csak a pompa emelésére öltöznek inasoknak, szolgálknak. Az egyik Gaál lány esküvőjére véletlenül igazi grófok is elvetődnek, és magukkal hoznak egy unatkozó angol lordot. A lord az esküvő után kijelenti, hogy a szép menyasszonyt ő is szívesen feleségül vette volna. Sajnálják a Gaálok az elszalasztott alkalmat, de már késő, nem tehetnek semmit. A lord elutazik. Gaál Sárika azonban három hónap múlva otthagyja a férjét, mert az megsértette őt, aki angol lordné lehetett volna. Közben olyan híreket hallanak, hogy a lord ismét Magyarországra jön. Erre sürgősen kieszközlük a válást, és azóta is „várják, várják a mesebeli angol lordot”.

A Hét szilvafa című elbeszélés hőséneke, Somodi Pálnak az a rögeszméje, hogy az ő néhány hold földje az utolsó nemesi birtok Magyarországon. Ennek megfelelően úgy él tíz-tizenkét holdján, mint egy középkori oligarcha. A cselédeket jobbágyoknak tartja, sokat koplal, de ha vendége érkezik, fejedelmi lakomát csap. Zathureczky Mihálynak az a fixa ideája, hogy tulajdonképpen őt illetné a lengyel korona. „Neki hagyományozta valami elhalt király, akinek már a csontjait sem lehetne megtalálni.” Annyira beleéli magát szerepébe, hogy mással nem is törődik. Kis tanyáján a fehér falra hatalmas családfát pingáltat, s abba szépen beírja a népes família egész öröklési rendjét. A furcsa hóbort végül tragédiával végződik. Amikor egy felvidéki Zathureczky is bejelenti, hogy igényt tart a lengyel koronára, Zathureczky Mihályt annyira felizgatja a dolog, hogy gutaütést kap (*A lengyel korona*).

Zahorai Pál, *Az ősök* című novella főszereplője is mániákus, aki árveréseken és régiségkereskedőknél régi arcképeket vásárol össze, legendás történeteket kanyarít köréjük, és kinevezi őseinek. Maga is a

képeken látható régi szabású ruhákban jár, és csak „őseivel” foglalkozik. Még azzal sem törődik, hogy hóbortossága miatt felesége is otthagyja. A boltosnál egy női portrét ábrázoló régi olajnyomatot vásárol, ráírja: Zahorai Anna, és felakasztja az „ősök” képe mellé. A történetben végül váratlan fordulat következik be. Jósza András, a nagy tekintélyű megyei főorvos kigyógyítja Zahorait hazug ábrándjaiból. Ez a befejezés azonban nagyon is kivételes. Krúdy Don Quijotéinak többsége sohasem józanodott ki, sőt egyre mélyebbre süllyedt eszelősségében, ezzel is példázva, hogy a valóságtól elrugaszkodott rétegek számára nincs visszaút, nem lehet menekvés.

A hóbortosoknak egy másik csoportját alkotják azok a Krúdyfigurák, akik valamilyen legendás eredetű, titokzatos kincset keresnek. Az egyes művekben a kincsmotívum természetesen különböző szerepet játszik, majdnem mindig úgy jelenik azonban meg, mint a menthetetlenül elbukott emberek egyetlen és utolsó mentsége, az egyedül üdvözítő csoda, amelyben ugyan már senki sem hisz, amelyről mégis oly jó elábrándozni.

A *Regény a zöld házról* című elbeszélés világtól elzárkózott hőse állandóan valami kincset keres, amelyet egyik őse rejtett el a házban. A rokonai nyakán élősködő, furfangos Herepiről az a legenda kering, hogy titokzatos kincset őriz a csizmaszárában. Ezért kényeztetik kapzsi rokonai, remélve, hogy mesés gazdagságát rájuk hagyja (*A ravasz Herepi*).

Az *Egy sikkasztás története* című novellájának cselekményét a kállói Zathureczky család legendaköréből merítette. Zathureczky Móricz híres mulató ember volt. 1830-tól 1841-ig ugyanazt az egy nótát húzatta megszakítás nélkül a kállói Arany Medve fogadóban. Így nem csoda, hogy amikor meghalt, nem maradt utána más, mint egy régi bunda. Ez azonban nem közönséges bunda volt. Az emberek azt suttogták, hogy valami különös kincset rejtettek bele. Egy kacér szépasszony el is árulta a tanulmányai befejezése után Kállóba hazatérő ifjú Zathureczkynek a bunda titkát, nevezetesen, hogy apja abba varrta bele fia számára az értékpapírokat. A fiatal szolgabíró azonban hiába kereste az apai örökséget a bundában, nem volt sehol. Csalódásába bele is bolondult. Kállóban nem látták többé, az országutakat járta, eszelősen szorítva magához a legendás bundát.

Ugyanez a kincsmotívum jelentkezik részletesebben kidolgozva *A bűvös erszény* című, terjedelmesebb művében is. Itt a cselekmény

középpontjában Viczky Eduárd nagy zöld selyem erszénye áll, amelyről az a hír járja, hogy kifogyhatatlan. Ezt az erszényt keresi fia, Viczky Gábor, ezért feszíti fel apja koporsóját, és ezért bolondul meg, amikor kiderül, hogy a kifogyhatatlannak hitt bűvös erszény – üres!

Mindekét mű befejezése jelképes. Mindegyik írásból ugyanaz a végső tanulság cseng ki. Kíméletlen ítélethirdetés ez nemcsak a kincskeresők szétpukkanó ábrándjai felett, hanem egy egész társadalmi osztály felett is, amely már rég túlélte önmagát, de hazug illúziók szappanbuborékai után fut.

Külön csoportot alkotnak Krúdynam azok a novellái, amelyek egy-egy babonás családi hagyományt dolgoznak fel. A legtöbb ilyen története a már többször is említett Gaál családhoz fűződik. Egyik ilyen elbeszélése a *Családi legenda*. A nagy kiterjedésű Gaál család egyszer pusztulni kezdett. Gyermekek nem születtek, az idősebbek haltak. Végül az utolsó Gaál lány, egy idős ember felesége, Alojza is meghalt. Rengetegen mennek el megnézni a csodaszép halott asszonyt, köztük két juhász is, akiknek megtetszett a halott ujján lévő rubinköves gyűrű. Éjszaka kiásták a sírt, s mivel lehúzni nem tudták a gyűrűt, le akarták vágni a halott ujját. A fájdalomtól a tetszhalott Alojza felébredt, férje azonban szörnyethalt, amikor meglátta visszatért feleségét. A szép özvegy hamarosan újból férjhez ment, és még 18 gyermeket szült. A Gaál leányok pedig halhatatlanok lettek a családi legenda szerint. Egyszer azonban megtört a varázserő, a bűvös halhatatlanság. Gaál Juliskának, a híres Alojza unokájának esküvőjére gyülekezett a násznép. Ott azonban tragédia fogadta őket, a menyasszony hirtelen meghalt. A család jóízűen lakomázott tovább, nem hitték, hogy komoly lehet a dolog. Juliska azonban nem éledt fel, s a Gaáloknak bele kellett törődniük, hogy vége halhatatlanságuknak, mert úgy látszik, már eléggé elszaporodtak.

A Gaál családhoz fűződik *A babonás ing* című novella története is. Itt a cselekmény középpontjában egy ördöngös női ing áll, amely nemzedékeken át jár körbe-körbe a család asszonyai között, és bűvös erejénél fogva minden bajt meggyógyít, s ráadásul az asszonyokat széppé teszi, a hűtlenkedő férjeket visszavonzza feleségükhöz. Egyszer azonban az egyik Gaál megharagszik a babonás ingre, és tűzbe veti. Azóta csúnyák az asszonyaik.

Nagyon hasonlít ehhez *A csipkekendő története* is, amely a Zathureczky család tulajdonában van évszázadok óta. Ennek abban áll

bűvös ereje, hogy csodálatos pontossággal mindig megjelenti, ha valamilyen szomorú esemény fenyegeti a családot. Ilyenkor nedves lesz, mintha könnyeket töröltek volna bele. Végül két öreg agglegényhez kerül a csodálatos csipkekendő, de úgy látszik, elvesztette varázserejét, mert száraz marad, amikor egyikük meghal.

Mindhárom novella befejezése ugyanaz: a bűvös varázserő megtörik, a féltve őrzött legenda szertefoszlik. Szinte jelképes erejű ez a befejezés. Ábrázolhatná-e az író nagyobb erővel és szemléltetőbben a dzsentrivilág dekadenciáját, mint éppen családi legendáinak szétfoslásán keresztül? S hogy Krúdy valóban így értelmezte ezeket a legendákat, arra őt magát idézhetjük tanúnak: „Minden régi magyar famíliának volt valami szeszélye, hóbortja, bolondsága, amely apáról fiúra öröklődött. A Zathureczkyek a csipkekendő-legendához ragaszkodtak, mások egyéb legendához. Némely famíliában nincs is már egyéb az ősiségből, mint a családi legenda. Minél jobban emlegetik a legendát, annál bizonyosabb a földi javaknak a pusztulása. Mikor a múlttal kérkednek, a jelen sivárságát akarják leplezni. A magyar társadalom egy nagy darabja nem is tud egyébről beszélni, mint arról, hogy volt egykor... Az élete, gondolkodása, munkája a múltaknak szól.”

A régi vidéki dzsentriélet sokféle embertípust termelt ki. Közöttük meglehetősen nagy számmal voltak az ún. tréfacsinálók. Ezzel a titulussal már Jókainál is sűrűn találkozunk, gondoljunk főként Józsa Gyuri alakjára. Krúdy is elég gyakran írt ilyen tréfacsinálókról, nyírségi józsagyurikról, akik egész életüket és vagyonukat különböző ugratások kieszelésére áldozták, és semmitől sem riadtak vissza egy-egy jó hecc kedvéért. Ilyen novellái például: *A ló meg a szoknya*, *A holt asszony udvarlója*, *A bölcsesség mustármagja*. *Egy jeles mulattatóról* stb. A legemlékezetesebb talán ebből a csoportból mégis *A legnagyobb bolond* című novellája, amelynek hőse, Szebenyi Pál minden bolondságot elkövet, csak hogy hóbortosságban túltegyen vetélytársán, a híres tréfacsináló Prinyi Jánoson. Először olyan házat építtetett, amelynek nincs sem ablaka, sem ajtaja, csak létrán lehetett bejutni a kéményen keresztül. Házi kísértetekről azonban nem gondoskodott, így nem sikerült túlszárnyalni ellenfelét, akinek házában az is van. Máskor egy nagy, echós bárkát csináltat, amely elé nyolc csacsit fogat, és azon járja be a vármegyét. Prinyi erre trójai falovat építtet. Az ormótlan, nagy faalkotmányt kerekekre szerelteti és 12 lóval húztatja. Végül azonban

Szebenyi mégis fölülkerekedik. Udvarolni kezd egy előkelő és szép nemes kisasszonynak. Az esküvő napján azonban, mindenki legnagyobb megrökönyödésére nem menyasszonyát, hanem egy szolgálólányát viszi az oltár elé. Ezzel végre elnyeri a legnagyobb bolond kitüntető címet.

Józsa Gyuri rokona az egyik Zathureczky is, aki nagy tréfacsináló hírében áll. Főként abban leli kedvét, hogy a két nemes családot, a Krómyakat és a Semjéneket állandóan egymás ellen hecceli. Mással nem is igen foglalkozik, örökké csak multságok kieszelésén töri a fejét. Maga az író így jellemzi őt a novella egyik részletében: „Abban az időben Zathureczkynek nem volt kimondott foglalkozása, csupán a sárga bricskája volt meg és benne a nevezetes almásszürkék, amelyeknek fejét még Józsa Gyuri nyírta le” (*Zathureczky tréfája*).

A dzsentrí egyik jellemző tulajdonsága volt a lustaság, a tettekreptelenség is. Sajátos keveréke ez az oblomovizmusnak és a patópálos „ejh, ráérünk arra még” magatartásnak. Krúdy sok novellájában és regényében felbukkan ez a típus. *A ház csöndes marad* főalakja, Tobor Lőrinc, akit esküvője előtt néhány nappal meglátogat menyasszonya és jövendő anyósa, hogy a lakás új berendezését megbeszéljék. A mama minden régi holmit újjal akar kicserélni, gyökeres rendet akar teremteni a csöndes, ósdi házban. Fölforgatni mindent, amit Lőrinc addig megszokott. A vőlegény azonban többre becsüli a maga nyugalmat, inkább lemond menyasszonyáról, és házvezetőnőjét veszi feleségül. „A ház a régi marad. Csöndes és nyugalmas... A bútorokat sem cserélik ki újakkal.”

A lusta Gaálok című novella hősei boldogan élnek falujukban, s ezt a boldogságot egyedül lustaságuknak, lomhaságuknak köszönhetik. Még arra is lusták ugyanis, hogy vagyonukat elherdálják, mint a többiek. „Hiú, képzelődő, tunya fajta volt. A párnát ki hagyta ráncigálni a feje alól, de nem mozdult fektéből. Persze fogytak, fogytak, mint a holdvilág.”

A novellák mellett megpróbálkozott Krúdy a dzsentrívilág átfogóbb ábrázolásával is. Ezt láthatjuk például az 1909-ben megjelent *Andráscsik örököse* című regényében. A cselekmény színhelye a régi, akkor még megyeszékhely Nagykálló, ahol hirtelen halállal meghal Andráscsik Sámuel, egy dúsgazdag polgár, akinek életében az volt a legfőbb vágya, hogy a nemességgel barátkozhasson. Végrendeletének

felbontásakor kiderült, hogy minden vagyonát első házasságából született Zsuzsanna nevű leányára hagyta, akiről rokonsága addig semmit sem tudott. A rokonság nem törődik bele sorsába, nem hagyja a jussát, pert indít a szerencsés örökös nő ellen, aki csakhamar személyesen is megjelenik Kállóban. Ettől kezdve a cselekmény két szálon, párhuzamosan fut tovább. Egyrészt bemutatja az író a kállói Andráscsikok perét Andráscsik Zsuzsika ellen, másrészt azt, hogy az elszegényedett, már csak a jó házasságban reménykedő kalandor hozományvadászok hogyan vetik magukat Zsuzsika után, hogyan igyekeznek meghódítani maguknak a gazdag örökös nőt. Nemcsak a környékbeli dzsentri gavallérok fenik fogukat az Andráscsik-milliókra, hanem még az ország távoli vidékeiről is jönnek a vagyonszomjas fiatal emberek az „aranytollú madár” meghódítására.

Eddig a regény úgy indul, hogy belőle akár Mikszáth egy évvel korábban napvilágot látott *Nosztly fiújának* is méltó párja lehetett volna. A dzsentri és a polgár konfliktusa, az éhesen rajzó hozományvadászok vitustánca az örökség körül sokféle alkalmat kínált az írónak nemcsak a széles körű erkölcsrajzra, hanem a társadalom alapvető ellentmondásainak feltárására és leleplezésére is. Az író azonban ezeknek a lehetőségeknek nagy részét kihasználatlanul hagyja. A kitűnő expozíció után a konfliktus ellaposodik, feloldódik. Nem a cselekmény igazi belső logikája szerinti kritikai realista kifejelet felé halad, hanem valami operettváltozat irányába kanyarodik el. Mintha nem is Krúdy folytatná tovább, hanem Harsányi Zsolt, aki később Mikszáth regényének valóban elkészítette a happy endes színpadi változatát.

A dzsentri hozományvadászok Krúdynál is hoppon maradnak, felsülnek ugyan, Andráscsik Zsuzsika sorra kikoszarazza őket, a regény megoldása mégis romantikus-utópisztikus. Zsuzsika ügyvédjének, a fiatal Bajsa Gábornak nyújtja a kezét, s véget vet a pörnek is. Összehívja kastélyához az Andráscsikokat, és mesebeli jó tündérként szétosztja köztük az egész örökséget, jóllehet tudja, hogy perrel sohasem vehették volna el tőle. Ha ez a befejezés tompítja is a mű hatását, s ezért az *Andráscsik örököse* nem is lett a nyírségi dzsentri kritikai realista szemléletű regénye, így is sokat elárul egy önmagát túlélő, már csak csodákban reménykedő, mesebeli örökségekről és hozományokról álmódzó réteg kikerülhetetlen hanyatlásáról.

Nyírségi témák a késői Krúdy-regényekben

Az *Andráscsik öröksége* után a dzsentrí téma hosszú időre eltűnt Krúdy művészetéből. Az 1910-es évek elején találta meg igazán és véglegesen egyéni hangját, s ekkor bontakozott ki írásaiban a maga sajátos, senki máséval össze nem téveszthető világa. E különös világ térképén a régi Pest, a Tabán, Óbuda és a gyermekkori Podolin szerepelnek a leggyakrabban, de mindvégig ott élt írásaiban Nyíregyháza és a Nyírség is. Még a nem kifejezetten nyírségi fogantatású művekben is lépten-nyomon önéletrajzi motívumok bukkannak fel, s ezeket is át- meg átszövik a nyíregyházi diákevek és az ifjúkori kalandok emlékei. Az új pályaszakasz kezdetét jelentő novelláskötet, a *Szindbád ifjúsága* elbeszélései és legismertebb regénye, *A vörös postakocsi* egyaránt bőséges példatárral szolgálnak ebben a vonatkozásban.

Érett korszakában is születtek azonban olyan művei, amelyekben a szülőföld nemcsak emlékképek, motívumok formájában van jelen, hanem a cselekmény egészének színterét alkotja. Legismertebb ilyen regényei a *Napraforgó*, az *N. N.*, *Az utolsó gavallér*, a *Valakit elvisz az ördög*, az *Etel király kincse* és *A tisztaeszlári Solymosi Eszter*.

A *Napraforgó* (1918) egyike a legmélyebb értelmű, legtöbb rétegű Krúdy-regényeknek, s a történet háttérét adó Bujdosnak, Nyírjes Evelin lakóhelyének leírásában s a regény más tájábrázolásaiban olyan színes, annyi személyes lírával telített, nosztalgikusan átfűtött Nyírségképpel találkozunk, amelyre még Krúdynamál is ritkán találunk másutt példát.

Az *N. N.* (1922) poétikus önéletrajz, egyetlen hatalmas lírai kitérővel, amelyben gyermekkorának legmélyebb rétegeibe ás le, s itt vall legkendőzetlenebbül családjáról, származásáról is. S a személyes emlékeken túl, a könyv lapjain szinte megelevenedik a múlt század 80-as, 90-es éveinek Nyíregyházája. Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a városnak arról a korszakáról többet tudhatunk meg Krúdy e művéből, mint valamennyi történetírójától együttvéve.

Az utolsó gavallér (1925) nem tartozik a legjobb Krúdy-művek közé, számunkra mégis nagyon vonzóvá teszi az eleven környezetrajz. A cselekmény keretét itt a régi borbányai szüret hangulatos ábrázolása alkotja.

A társadalomrajz totalitása szempontjából átfogóbb, jelentősebb mű a *Valakit elvisz az ördög*. Először 1928-ban jelent meg folytatások-

ban, kötetben azonban csak évtizedekkel később, 1956-ban látott napvilágot első ízben. Hogy annak idején nem akadt rá kiadó, sokkal inkább a kor irodalmi és politikai viszonyaira jellemző, mint a regény színvonalára. Megjelenése óta egyöntetű a vélemény róla, hogy a legjobb Krúdy-regények között van a helye.

Külön érdekessége, hogy először egyesíti az író két fő témakörét, a nyírségi dzsentrivilágot és a vörös postakocsi utasainak világát.

Témája egy eleve reménytelen kísérlet a dzsentriréteg megmentésére. Alvinczi Eduárd (igazi nevén Szemere Miklós), a legendás gazdagságú különc főúr, sok Krúdy-regény szereplője, aki egészen a hét vezér egyikéig tudja visszavezetni származását, s így a fejedelmi trón egyedüli jogos örökösének tekinti magát, elhatározza, hogy felkarolja, megmenti a pusztuló magyar nemességet, az eladósodott dzsentrit. Hogy terveit megvalósítsa, legendás vörös postakocsiján Nyíregyházára érkezik, s az Európa-fogadóban üti fel tanyáját, ahol csakhamar meg is jelennek a megmentésükre váró nyíri nemesek. Később Alvinczi maga indul váltóvásárlási körútra a megyében. Így érkezik el egy napon Pazonyba is, az „ármális faluba”, ahol a kaszinóban száll meg. Sorban jönnek aztán az „üzletfelek”. Kazáni kapitány, a híres kártyás, Pátrügy Pál, a becsületére kényes, pörösködő kisnemes, Virágh Elemér, a piperkőc útmester és bárendező, Ispányi úr, aki a lutritól reméli sorsa jobbrafordulását. Alvinczi egyre mélyebb undorral és kiábrándulással szemléli az elszegényedett uraságokat, akiket meg akart menteni. „Hát ez volna az a magyar középosztály, amelyet én megmenteni akarok? Ezek a cégéres gazemberek? – tört ki Alvincziből a szó, amikor a vendégek háta mögött becsukódott az ajtó... Hol vannak azok a szép, szomorú emberek, akik önhibájukon kívül vesztették el az őseik vagyonát, biztos fedelüket, családjuk jövődjét és a maguk jelenét? Hol vannak ők, a régi udvarházak lakói, akik azért adták magukat tétlenségre, mert úgy sem szolgálhatták volna meggyőződésük szerint hazájukat? Hol vannak azok a vértanúk, azok a szentek, azok a csodálatra méltó férfiak, akik benépesítették a régi, szent Magyarországot, türtek börtönt, üldöztetést, de politikai hitvallásukat nem engedték. Hol vannak azok a férfiak, akiknek sírkövére majd rá fogják vésni: minden elveszett, csak a becsület maradt meg? – Azok kérem régen Amerikába szöktek – szólt közbe a züllött úri ember, aki meglehetősen epésen, mint egy poruljárt ügynök hallgatta Alvinczi kifakadásait.”

Az ironikus megjegyzés végképp kijózanította Alvinczit, hátat fordít tehát az „ármális falunak” és lemond hóbortos ábrándjairól. „Belátom, hogy rossz helyen kezdtem el a dolgot – mondja. Az Ómagyarországot akartam felállítani, pedig annak ideje lejárt. Hagyjuk békén pihenni a halottakat. Az itt maradt, még látható ómagyarságot majd lassan sírjába eresztik, a fiatal, az eljövendő Magyarorszáért kell dolgozni.”

Ez a regény végső kicsengése, s így válik ez a mű nemcsak Krúdy, hanem a kor magyar irodalmának is egyik legerőteljesebb leszámolásává minden hazug illúzióval. S igazán csak akkor értékelhetjük e mondanivaló jelentőségét, ha megértjük, hogy itt nemcsak Alvinczi dzsentrimentő ábrándjainak kudarcáról van szó. Kritikája ez a regény a két világháború közti korszaknak is, annak a korszaknak, amely nem kevésbé illuzionista módon igyekezett feltámasztani a régi nemesi világot. Vagy nem ismerünk-e rá vajon Alvinczi hóbortjaiban a húszas-harmincas évek restaurációs kísérleteire, amelyek a háború iszonyata és a forradalmak megrázkódtatásai után a maga rendiségével, vitézi székeivel stb. új életre akarték pumpálni az úgynevezett „történelmi osztályt”? Alvinczi meghíusult, már eleve kudarcra ítélt kísérlete így végső fokon a Horthy-korszak restaurációjának is karikírozott jelképe.

A főcselekmény mellett van a történetnek egy másik szála is, amely sokkal személyesebb jellegű. A költőnek készülő ifjú Patkó Bandi és a Regensburger kisasszonyok különös szerelmében Krúdy saját ifjúkori élményét, a Riszdorfer-lányok iránti szerelmét dolgozta fel. Ugyanilyen hiteles, személyes élmény azonban a cselekmény háttérét alkotó környezet, a régi Nyíregyháza rajza is. Szinte megelevenedik a regény lapjain a századvégi kisváros a maga jellegzetes figuráival. Életre kel a Rigó, a Zsandár, a Zöldfa, a Sas kocsmá, Jurás polgártárs vendéglője s az előkelő Európa-fogadó. S hitelesek a szereplők is valamennyien. Modelljeik egykor valóban ott jártak a nyíregyházi utcákon és kiskocsmákban, Krúdy legfeljebb a nevüket változtatta meg.

Az írói pályájának vége felé járó, 50 éves Krúdy szinte nosztalgikus vágygal járja be még egyszer a gyermek- és ifjúkor színterét a regény lapjain, s építi fel képzeletében a századvégi Nyíregyházát. Az amúgy is laza epikus kereteket nemegyszer szétfeszíti a személyes emlék, különösen a szülőföld iránti bensőséges vonzalom és ragaszkodás, s ilyenkor kibuggyan belőle a tiszta líra: „óh, Nyírség, óh Magyarország!

te tündéri panoráma, miért szálldos vissza lelkem mindvégig régen látott tájaidra? Nem adtál magadból egy talpalatnyi földet sem, mégis jobban szeretlek téged, mintha uradalmaim terülnének el öleden...” Mondanivalója mellett éppen ez az állandóan jelen lévő, s időnként kikicsurruló mély líra emeli ezt a kisregényt Krúdy legsikerültebb alkotásai közé.

Az 1931-ben született, szintén csak folytatásokban megjelent *Etel király kincse* több vonatkozásban is olyan, mintha csak folytatása lenne az előbbi regénynek. Itt is a pusztuló nemesi világ megmentéséről van szó, azzal a különbséggel, hogy ezúttal még Alvinczi hóhortos tervénél is fantasztikusabb csodában reménykednek: Attila király legendás kincsével akarják feltámasztani az elsüllyedt Atlantiszt, a nemesi Magyarországot.

A történet hőse Szabolcs vezér, „egy úri ember a tizenkilencedik század végén és a huszadik század elején”, aki nagy titok birtokába jutott, mert „tudta, hol van elrejtve Attila kincse”. Hosszú ideig azonban hiába igyekeztek őt rávenni, hogy a legendás kincshez hozzányúljon. Végül azonban mégis elhatározza, hogy megkeresi a kincset. Expedíciót szervez tehát az elszegényedett nyíri nemesekből, és elindulnak Attila király mondabeli öröksége után. Utjuk először Miskolcra vezet, ahol a fogadóban és az avasi pincékben vég nélküli mulatozás kezdődik, miközben természetesen Attila kincsének titkairól folyik a szó. A vidám pincézésben hamarosan elfogy a pénzük, így Szabolcs vezér Pestre küldi szárnysegédét, Kálnay Lászlót Szemere Miklóshoz (aki az előbbi regény Alvinczi Eduárdja), hogy segítségét kérje a nagy vállalkozáshoz. A segítség hamarosan meg is érkezik, így tovább indulhatnak céljuk felé. Pesten maga Szemere Miklós fogadja a bevonuló kincskeresőket, akik az Arany Sasban ütik fel táborukat. Itt folytatják az avasi pincékben megkezdett lakomázást és vitatkozást a csodálatos örökségről. Vállalkozásuknak hamarosan híre megy, s megjelennek körülöttük mindazok, akik szintén jogot formálnak a kincshez.

A kincskeresők vállalkozása azonban végül itt is ugyanúgy kudarccal végződik, mint a hasonló motívumokra épülő novellákban. A budai kocsmákban folytatott mulatozást végül a lélekharang hangja szakítja meg. Kiderül, hogy „Bercsényi gróf”, a híres óbudai kincsásó haldoklik. Azonnal felkerekednek és elindulnak a haldokló meglátogatására. Meg is találják, s „Bercsényi gróf”, Szabolcs vezér kérésére hosszú

történetet mond a legendás kincsről. Ebből a történetből azonban az derül ki, hogy Etel király pogány öröksége régen hamuvá vált. A romantikus kincskeresők története tehát ugyanazt bizonyítja, mint Alvinczi kísérlete. A züllő nemesi világ megmentése lehetetlen, s eleve kudarcra van kárhozthatva minden olyan vállalkozás, amely ezt a kikerülhetetlen végzetet akarná feltartóztatni.

Szabolcs vezér végül parasztszekéren szökik meg társai elől, s vele véglegesen szertefoszlik egy szép illúzió. A végkifejletet Pilisy Róza leveléből tudjuk meg, aki régi szerelmét tudósítja a kincskeresők kalandjairól. A régi barát hamarosan válaszol, s tulajdonképpen az ő szavaiban fogalmazódik meg az író és az olvasó végső ítélete a regényben ábrázolt világ hazug öncsalása felett: „Az ön kétségbeesésével szemközt határozott szerencsének nevezhetem a kinczsásó eltűnését, mert az ilyen emberek betegséghordozók, akik járványt hordanak magukkal, amellyel megfertőznek mindenkit, akiknek a közelébe jutnak. Ezek az emberek a bolondság bacilusait hordják magukkal, és észrevétlen beoltják mindazokba, akikkel szót váltanak a maguk örültségéről. Előbb-utóbb továbbadják a ragályt, mint a pestist vagy a bélhurutot. Egész falvakat tudnak megfertőzni, és védekezni alig lehetséges előlük. Ön szerencsésnek mondhatja magát, hogy a kinczsásótól megszabadult, amit többi pesti barátainak is kívánok.”

Utolsó nagyobb szabású nyírségi témájú vállalkozása *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter* (1931) című regénye volt. Kis híján fél évszázaddal a hírhedt vérvádpert után írta meg regényét Krúdy Solymosi Eszterről, akinek tragikus eltűnése akkor szinte az egész világ közvéleményét lázba hozta. Kevés műve van, amelyre ilyen hosszú ideig készült volna, amelynek anyagát ennyire magában hordozta volna egész pályáján.

Igaz, ő maga csak ötéves volt a per idején, az egész országot felkavaró események mégis életre szóló élményeket jelentettek számára. Akkor aligha érthette lényegét, a felbolydult város atmoszférája azonban kitörölhetetlenül emlékezetébe vésődött. Apja és nagyapja is ügyvéd volt, a tárgyalások idején így házukban is sokan megfordultak a per főszereplői közül. S amit életkorából adódóan akkor a történetből még nem foghatott fel, azt megkapta később a családi és kisvárosi hagyományból. Hiába zárult le ugyanis felmentő ítélettel a hosszúra nyúlt tárgyalás, talán másutt is, Nyíregyházán azonban bizonyosan ez volt még hosszú évekig az egyik leggyakoribb beszédtema. Kiskocs-

mákban és kávéházakban, társasági összejöveteleken és családi estézéseken újra meg újra az eszlári kis cselédlány eltűnése körül csaptak össze legszenvedélyesebben az ellentétes vélemények. Művének előhangjában az író így vall erről: „Az én gyermekkoromban Nyíregyházán a tiszzaeszlári rosszhiszemű vérvádról beszélt mindenki... A korabeli gyermekek a tiszzaeszlári gyilkosság változatait hallgatták a gyermekmesék helyett.”

S a legfogékonyabb éveiben tudatába rögződött benyomások később sem halványultak el. Kisebb-nagyobb írásaiban, önéletrajzi feljegyzéseiben újra meg újra felbukkantak az eszlári idők emlékei. Mintha csak tudatosan készült volna egy nagyobb szabású mű megírására, a per jó néhány figuráját ismételten is tollára vette. Nemcsak emlékezéseiben, még regényeiben is többször szerepeltette az antiszemita heccclapszerkesztő, Mikecz József, vagy ahogyan a nyíregyháziakkal együtt ő is nevezte, Puczér Jóska alakját, gyakran írt Ónody Gézáról, Verhovay Gyuláról, Henter Antalról, Eötvös Károlyról, de sűrűn emlegette a vád koronatanúját, a kis Scharf Móricot is.

Hogy ilyen sok személyes inspiráció, s ennyi előkészület ellenére is csaknem fél évszázadnak kellett eltelnie, míg végre a téma átfogó feldolgozására vállalkozott, annak többféle oka lehetett. Bizonyosnak látszik azonban, hogy a késleltető tényezők között fontos szerepet játszott Eötvös Károly híres emlékirata, *A nagy per*, amely húsz évvel az események után készült, és gyorsan népszerűvé lett. Ez a mű aprólékosan pontos és hiteles történetét adja a Solymosi Eszter eltűnése kapcsán ördögien kiagyalt és felszított antiszemita vérvádheccnek, s racionalista értékelését a Nyíregyházán lefolytatott hosszú törvényszéki tárgyalásnak. Emellett mint olvasmány is lebilincselően érdekes és izgalmas. Érthető, hogy évtizedekig visszatartotta Krúdyt attól, hogy hasonló vállalkozásba kezdjen. S amikor 30 évvel később mégis elszánta rá magát, akkor sem azért tette, mintha elavultnak vagy elhibázottnak tartotta volna a nagy előd munkáját. Nem cáfolni, hanem kiegészíteni akarta Eötvös emlékezéseit. Ő maga így írt erről a regényhez fűzött jegyzetében: „Eötvös Károly klasszikus munkája mellett alig lehetne valami újabb felfedezéseket írni a tiszzaeszlári eseményekről, ha Eötvös Károly Szabolcs megyei ember lett volna, aki közléről, a legközelebről látja és ismeri a nagy pör hőseit, mozgatóit, vizsgálóit, bírúit és körülményeit... Eötvös Károly nem ismerhette a tiszzaeszlári

pör előzményeit, ún. „kulisszatitkait”, mert dunántúli ember volt. Éppen abból a szempontból írótak ezek az itt-ott regényesnek is látszó feljegyzések, hogy sok, eddig ismeretlen és érthetetlen dolgok megmagyarázatnak velük, s így ötven esztendő távlatából kiegészítsük Eötvös Károly írói munkának is elsőrendű ügyvédi emlékiratát.”

S mindezt nem valamiféle kötelező udvariasság mondatja Krúdyval. Valóban azt akarta megírni, ami Eötvös művéből kimaradt, a vérvádper emberi hátterét, atmoszféráját, azokat a sötét figurákat, akik a színpalak mögött mozogtak, és az egész sátáni gépezetet is mozgatták. Ahol a történet összefüggései és érthetősége érdekében arra kényszerült, hogy dokumentárisan idézze fel az eseményeket, gyakran alulmaradt Eötvössel szemben, hézagosabb, töredezetebb, a társadalmi közeg érzékeltetésében viszont többnyire ő remekelt igazán.

Megjelenése óta több kritikusa tényregénynek, dokumentumregénynek nevezte *A tiszaezlári Solymosi Esztert*. Tagadhatatlan, hogy az is. Hozzá kell azonban tennünk, hogy legnagyobb értéke mégsem a jegyzőkönyvekhez való tapadásában van. Igazán éppen ott emelkedik magasra a mű, ahol az író el tud szakadni a dokumentumoktól, Eötvös emlékiratainak s a korabeli sajtótudósításoknak krónikás részleteitől, ahol nem másol, hanem igazi alkotói szuverenitással idézi fel a kort, teremt atmoszférát és formál jellemeket.

Különösen a korábban viszonylag kevésbé ismert háttérfigurákról kapunk a regényben remekbe sikerült portrékat, így pl. Ónody Gézáról, az Istóczy-féle antiszemita párthoz tartozó elszegényedett tiszaezlári országgyűlési képviselőről, Péczely Kálmánról, a rablógyilkosból lett bírósági írnokról, s a híres csendbiztosokról, Recsky Andrásról és Vay Györgyről, akik értették a vallatás módját, hogyan kell rábírní a 13 éves Scharf Móricot, a zsidó templomszolga fiát, a világot lázba hozó hamis vallomásra, mely szerint az eltűnt Solymosi Esztert a sakterválasztásra gyülekező tiszaezlári zsidók, köztük a gyermek apja, csalták a templomba, hogy ott vérét vegyék, amelyet aztán vallásszertartási okokból a húsvéti pászkába kevertek.

S rajtuk kívül még hány kitűnően megrajzolt figurával ismerkedhetünk meg a terjedelmes mű lapjain! Nemcsak az igazságszolgáltatás, az egész megyei közigazgatás felvonul előttünk, s ezen is túl, kirajzolódik az egész nyírségi dzsentrivilág képe.

Korábban sem festett Krúdy hízelgő képet szűkebb hazája kisnemesi rétegéről. Már korai novellisztikájában, az 1900 és 1910 között megjelent

köteteiben is kíméletlen kritikával ábrázolta ezt az önmagát rég túlélte, pusztulásra érett, parazita kisúri világot, amely – mint egy különös társadalmi rezervátumban – épp a Nyírségben tartotta magát legtovább.

Érdekes, hogy pályája végén, a 20-as, 30-as évek fordulóján, ismét ehhez a világhoz kanyarodott vissza az író. A közben eltelt két évtized azonban nemhogy enyhítette volna kritikai alapállását, ellenkezőleg, kiszélesítette és elmélyítette azt. A világháború, a forradalmak és az ellenforradalom tapasztalataival gazdagodva éppen akkor, a 20-as évek végén, a 30-as évek elején írta meg legátfogóbb s legmélyebbre hatoló társadalomkritikai regényeit, a *Valakit elvisz az ördögöt*, és *A tiszaezlári Solymosi Esztert*. (Bizonyára nem véletlen, hogy egyikre sem talált kiadót, mindkettő csak újságban jelent meg.) Ezek a regények jelentik Krúdy végső leszámolását a velejéig romlott, a valóságos vagy vélt érdekeik védelmében semmitől vissza nem riadó dzsentrivilággal szemben. E réteg végső elaljasodásának, társadalmi veszélyességének ábrázolására pedig aligha találhatott volna alkalmasabb keretet az író, mint a tiszaezlári vérvádper történetét, amelyben soha nem látott szenvedélyességgel csaptak össze a haladás és a reakció erői.

Az élődsi dzsentrivilág leleplezése mellett természetesen volt a regény mondandójának egy másik, nem kevésbé aktuális vonatkozása is. Krúdy nem tartozott a vátesz típusú írók fajtájához, de 1931-ben nem is igen kellett már vátesznek lenni annak megsejtéséhez, ami következett. Az első zsidótörvényig ugyan még hét év volt hátra, Hitler uralomra jutásáig azonban már csak kettő. Akár tudatos, akár ösztönös megsejtés irányította is az író tollát, nem kétséges, hogy figyelmeztetése, a szégyenteljes vérvádper művészi erejű felidézése éppen időben érkezett. Nem rajta, hanem a körülményeken múltott, hogy a mű visszhangtalan maradt. Az írói szándék nemességéből azonban mindez semmit sem vonhat le.

Tanítvány és mesterek, mester és tanítványok (Krúdy helye a magyar és a világirodalomban)

Közismert, hogy Krúdy alakjához és életművéhez milyen mélyen rögzült legendák kapcsolódnak, s ezeket csak a legutóbbi időben kezdte szétfoszlatni irodalomtörténet-írásunk. E legendák közül az egyik legmakacsabb, s alighanem a legkártékonyabb is az, amelyik mindenekelőtt az író társtalanságát s az életmű egyszerű és megismételhetetlen jellegét hangsúlyozza. Vagyis azt, hogy Krúdy olyan magányos jelenség, akinek sem elődje, sem utódja nincs irodalmunkban, aki folytathatatlan, akinek művészetéből nem vezet semerre út.

Annyiban föltétlenül igaz ez a megállapítás, amennyiben minden igazán nagy íróra is érvényes, hiszen aligha tagadható, hogy minden jelentős műalkotás egyszerű és megismételhetetlen csoda. Azt is nehéz lenne vitatni, hogy Krúdy meglehetősen társtalan jelenség volt, bár egyre több bizonyítékunk van arra is, hogy azért nem állt ő annyira elszigetelten korában, mint sokáig hittük. Igaz, hogy nem tartozott csoportokhoz, iskolákhoz, irányzatokhoz, legalábbis olyan látványosan nem, mint ahogyan ezt az irodalomtörténet-írás rendszerezést kedvelő besorolásaiból, címkézéseiből megszoktuk. Tudjuk, hogy később rajongóiból valóságos kis szekta alakult körülötte, ő maga azonban nem tartozott semmilyen szektához, még a saját szektájához sem. Magányos óriás volt, aki nem igazodott senkihez és semmihez, szívósan és eltéríthetetlenül a maga útját járta. Nem ment mások után, de nem is kívánta senkitől, hogy őt kövesse. Bármennyire igaz is azonban mindez, az is épp ennyire kétségbevonhatatlan, hogy a művészet rejtettebb hajszálcsovéssége révén mégis rengeteg szállal kapcsolódott

munkássága a megelőző nemzedékekhez és kortársaihoz egyaránt. Ő is tanult másoktól, s tőle is tanultak. Neki is voltak mesterei, s tanítványból később maga is mesterré lett. Hatása később még olyanokon is kimutatható, akiktől kezdetben ő tanult.

Nem ismeretlen ma már, hogy a pályakezdő Krúdy nemcsak Jókai és Mikszáth nyomain indult, hanem a századvégi magyar próza – ma már többé-kevésbé elfeledett – alakjaihoz is nagyon közel állt. A tüzetes filológiai vizsgálódások még hiányoznak, de már az eddigi kutatások alapján is teljesen nyilvánvaló, hogy – a nagy külföldi példaképek mellett – milyen sokat köszönhetett Bródy Sándornak, Petelei Istvánnak, Gozdsu Eleknek, Szini Gyulának, Cholnoky Viktornak, különösen pedig Lovik Károlynak.

De amilyen könnyű lenne kimutatni az induló Krúdynál például a Lovik-reminiszcenciákat, semmivel sem lenne nehezebb igazolni, hogy Lovik később mennyit „visszavett” ebből a korábbi kölcsönből. Utolsó kötetekben szinte félreismerhetetlen „Krúdy”-novellákat találhatunk.

Természetesen más írókat, más példákat is említhetnénk, de talán már ebből is érzékelhetjük, hogy Krúdy művészete – akármennyire egyedi és sajátos a maga nemében – nem előzmények nélkül alakult ki, s egyáltalán nem volt annyira társtalán korában, mint sokan gondolják.

Ugyanezt mondhatjuk utókoráról, a folytatásról is. Igaz, irodalmi iskola nem alakult ki körülötte. Furcsa, különc életformájában neki is megvolt ugyan a maga udvartartása, de nem a szokásos értelemben vett író-tanítványok vették körül. Törekvései, művészetének sajátos vívmányai azonban – ha nem is direkt módon hatottak – mégsem enyésztek el nyomtalanul. Sőt, egyre világosabban látjuk, hogy az új regényforma, a modern magyar próza megteremtésében úttörő szerepe volt.

Krúdy és a modernség? Az első pillanatban sokak számára bizonyára még ma is meglepetőnek tűnik ez a párosítás. Nem csoda, hiszen olyan sokáig nevezték őt megkésett romantikusnak, impresszionistának, a tegnapi ábrándos ködlovagjának, a félmúlt melankolikus hangú énekesének, hogy igazán nem meglepő, ha mindmáig főként ezek a fogalmak társulnak nevéhez és alakjához. Ráadásul aligha tagadhatnánk, hogy ezekben a megítélésekben sok igazság is volt. Kortársai közül alighanem ő kapcsolódott a legtöbb szállal irodalmunk XIX. századi hagyományaihoz, Jókai és Mikszáth örökségéhez. S mégis, művészetét egyre modernebbnek érezzük, s ma már nem tűnik túlságosan merésznek

az az állítás, hogy a századelő magyar irodalmában ő tette a legnagyobb lépéseket a modern próza útján, s hogy az ő sajátos művészete mutatja a legtöbb párhuzamosságot a XX. századi európai próza sokat emlegetett vívmányaival.

Kortársai – olvasók és kritikusok – eleinte inkább idegenkedéssel, mint helyesléssel fogadták törekvéseit. Nem azt látták meg és értékelték, ami benne új volt, hanem azt panaszolták fel, ami – a régi beidegzettség szerint – belőle hiányzott. Bírálói főként a cselekmény vérszegénysége miatt marasztalták el, s közben nem vették észre, hogy ennek a ködlovagként félmúltban élő, látszólag visszafelé tájékozódó írónak a tollán a XX. századi modern regényforma sajátos magyar változata született meg.

Természetesen mindez nem egyik napról a másikra ment végbe. Eleinte, 1900 és 1910 között ő is mikszáthos hangvételi dzsentritörténeteket írt, s nemcsak tematikájában, hanem szerkesztésmódjában, műveinek anekdotikus felépítésében és elbeszélői attitűdjében is mesterét követte.

A döntő fordulat 1910 körül következett be Krúdy pályáján. Addig is írt már sikerült műveket, igazán azonban csak ekkor találta meg saját hangját és saját világát. Pályájának ekkor kezdődő szakaszában alkotta legismertebb, legjellegzetesebb műveit, a Szindbád-novellákat és *A vörös postakocsi* című regényt, valamint ez utóbbi folytatását.

Ezekben a novellákban és regényekben teljesedett ki igazán Krúdy művészete, s ezek a művei rokonítják őt leginkább a XX. századi próza nagy világirodalmi megújítóival is. Főként Proust, Joyce, Virginia Woolf és Giraudoux nevét szokták vele kapcsolatban emlegetni. Hangsúlyozni kell azonban, hogy amikor ezeket a külföldi kortársakat idézzük, nem konkrét irodalmi hatásokra gondolunk. Krúdy nem volt „irodalmi író” abban az értelemben, ahogyan Ady Kosztolányit annak nevezte. Irodalmi műveltségét jórészt ifjúkorában szerezte, amikor valóban rengeteget olvasott, de többnyire akkor sem a kortársi moderneket, hanem Mark Twaint, Dickenst, J. K. Jerome-ot, Sue-t, Puskind, Gogolt, Turgenyevet stb. Proustot és társait legfeljebb hírből ismerte, de hírből is inkább csak később. Amikor a Szindbád-történetekkel és *A vörös postakocsival* kialakította a maga sajátos elbeszélő formáját, a később híressé vált külföldi mesterek még pályájuk elején jártak, s ismert nagy műveiket csak jóval később alkották meg.

Irodalmi hatások vagy átvételek helyett így legfeljebb párhuzamos-ságról lehet tehát beszélni, s Krúdy vívmányainak előzményeit sokkal helyesebb a századvégi magyar próza fejlődésében, fokozatos átalakulásában, jól érzékelhető lirizálódásában keresnünk, mint a külföldi munkákban. Néhány évvel ezelőtt Gáspári László írt figyelemre méltó tanulmányt erről a lirizálódásról egy Petelei-novella kapcsán.

Mindez azonban nem teszi indokolatlanná vagy fölöslegessé ezeknek a hasonlóságoknak, illetve párhuzamosságoknak a vizsgálatát. Sőt, ellenkezőleg. Épp azáltal válik igazán izgalmassá a feladat, hogy ezúttal nem egy külföldön született irányzat vagy törekvés hazai adaptációjáról van csupán szó, mint annyiszor irodalmunk történetében, hanem egy szuverén nagy művész olyan teljesítményéről, amely a XX. századi próza világirodalmi megújulásával szinkronban ment végbe, vagy – ha csak néhány évvel is – meg is előzte azt.

Mire talált rá Krúdy már 1910 körül írt műveiben, miben láthatjuk tehát rokonságát az említett külföldi kortársakkal? Mindenekelőtt abban, hogy mint azok, ő is feloldotta az epika hagyományos formáit, elmosta az elbeszélés időbeliségének határait. Múlt és jelen állandó együttesét, egymásba játszását, vibrálását teremtette meg. Az epikát lírával telítette, s műveiben a cselekmény helyét az emlékezés foglalta el. Nem eseményeket ábrázol, mint a hagyományos XIX. századi regényírók, hanem hangulatokat, látomásokat, emlékeket mond el utánozhatatlan gordonkahangon, de ezeket sem a történés időrendjében, hanem az emlékezés másfajta, sajátos belső kapcsolódásának, összeszőződésének, egymásba illeszkedésének és rétegződésének törvényei szerint felbukkanó, kiapadhatatlan asszociáció-hullámokban. S mindezt olyan gazdag képi nyelven, amely az impresszionizmus, szimbolizmus és a szecesszió minden eredményét magába olvasztotta, sőt helyenként már-már a szürrealizmus merészebb leleményeit is felcsillantja.

Ezekkel a sajátosságaival, prózájának ezekkel a nálunk így, együtt akkor még ismeretlen és szokatlan vívmányaival vált Krúdy a modern magyar prózaírás elindítójává, s későbbi legnagyobb inspirálójává.

Pályája elején ő is Jókaitól és Mikszáthtól indult, a 10-es évektől kezdve azonban mégis az ő munkássága révén bontakozott ki a Jókai–Mikszáth–Móricz vonal mellett elbeszélő irodalmunk fejlődésének új lehetősége. S ha sajátos történelmi helyzetünkben következően, hosszú ideig a móriczi út maradt is prózánk fő iránya, Krúdy kezdeménye sem maradt követők nélkül, szinte minden korszakban akadtak folytatói.

A valamivel fiatalabb kortársak közül alighanem Tersánszky Józsi Jenő munkássága mutatja a legtöbb belső rokonságot Krúdy művészetével. Lehet, hogy ez nem annyira valamilyen közös irodalmi programhoz való szándékos igazodás révén, mint inkább a nagyon hasonló írói alkat és életforma következtében alakult így, az eredmény szempontjából azonban ez tulajdonképpen mellékes. Természetesen Tersánszky is szuverén alkotó, aki saját világot teremtett, de ez a világ – minden különbözősége ellenére is – Krúdy kozmoszának közelében foglal helyet.

Tudatosabb, s talán programszerűbb is a kapcsolódás Márai Sándor részéről. Természetesen ő sem utánozója volt a mesternek, de az kétségtelen, hogy a közvetlen utókorból az ő életműve kötődik leginkább Krúdyhoz. Különösen érvényes ez a megállapítás *Szindbád hazamegy* című regényére, amely egész irodalmunk egyik legbravúrosabb alkotása. Sajátos életrajzi regény ez, amely Krúdy utolsó napját eleveníti meg, de a beleélés és sűrítés olyan utolérhetetlen varázslatával, hogy ez az egyetlen nap az egész élet hiánytalan panorámájává tágul. S emellett olyan stiláris remeklés, amelyhez hasonló a legnagyobbaknak is csak a legritkábban sikerülhet. Egyszerre Krúdy és összetéveszthetetlenül Márai is, két nagy író kivételes találkozása ritka szerencsés csillagzat alatt. Nem csoda, hogy Márainak és ennek a műnek olyan fontos szerepe volt a 40-es évek elején Krúdy első reneszánszának elindításában.

Részben az ő nyomán, részben világirodalmi példaképek hazai megfelelőjét keresve jutott el Krúdyhoz a *Nyugat* harmadik nemzedéke, a későbbi *Ezüstkor* gárdája. A legbeszédesebb példa itt Sötér István. *Fellegjárás* című regénye, de Rónay György, Jékely Zoltán, Kellér Andor és Koroda Miklós munkásságában szintén fellelhetők a nem is titkolt mester inspirációi.

De hogy a belőle induló sugárzások nemcsak az *Ezüstkor* íróihoz jutottak el, bizonyítja a vajdasági Herceg János példája, akinek *Tó mellett város* című regényében nem lenne nehéz kimutatni a Krúdy-öszöntéseket.

Egy ilyen rövid tanulmány keretei sajnos, nem teszik lehetővé az aprólékos filológiai vizsgálódásokat, így meg kell elégednünk egy-két példa vázlatos bemutatásával.

A *Nyugat* harmadik nemzedékéből talán Jékely Zoltán jutott el legkésőbb Krúdyhoz, de éppen az ő prózájában vált a Krúdy-hatás a legtartósabbá. Regényeinek és elbeszéléseinek egész sorában ott

bujkálnak – hol rejtettebben, hogy nyíltabban – a krúdys ízek és hangulatok. Itt most csak *A fekete vitorlás* című regényre és a Gyöngyházy-novellákra szeretnék utalni.

A fekete vitorlás egy kicsit már a címével is Krúdyt juttatja eszünkbe. Sok tekintetben önéletrajzi regény, lírai emlékek idézése, búcsú az ifjúkor álmaitól. Hőse, Ördög Artur, Rezeda Kázmér édestestvére, „álmokkal és emlékekkel telve kóborol a kolozsvári bohém világ különös figurái között”. Regényt ír – regény a regényben – s rendkívül sokat mondó, ahogy a maga ars poeticáját megfogalmazza: „Regényemben nem fordul elő sem autó, se telefon ... Számomra az idő megállt az utolsó vitorlánhajó roncsainál. Postásom fehér galamb, kalpagom háromszögletű. Hőseim revolverkezeléshez nem értenek, tőr és kard a fegyverük. Lúdtollal írnak, kizárólag pergamenre... A hold lehetőleg mindig az égbolton tartózkodik. S minden visszafelé folyik, mint dagály idején némely tengerbe ömlő folyó.”

Novellái közül – témánk szempontjából – az ún. Gyöngyházy-elbeszélések érdemelnek különös figyelmet. Ez a ciklus végigkísérte csaknem egész prózaírói pályáját. A sorozat első darabját 1947-ben írta, az utolsót 1980-ban, nem sokkal halála előtt. Voltaképpen keretes elbeszélésekről van itt szó, amelyeket mindenekelőtt a főhős személye kapcsol össze. Gyöngyházy Kálmán tulajdonképpen az író alteregója, alakmása. Jékely maga is úgy emlegette, mint Krúdy Rezeda Kázmérjának, Végsőhelyi Kálmánjának és Kosztolányi Esti Kornéljának rokonát, akit azért teremtett áloménjének nevet adva, hogy írás közben szabadabban mozoghasson a valóság és az álmok között, hogy legrejtettebb titkait is könnyebben kibeszélhesse, mintha közvetlenül saját nevében kellene vallania életéről.

A másik író, akiről röviden még szólni szeretnék, Féja Géza. Idősebb volt, mint Jékely Zoltán, de ifjúkori verseit leszámítva, szépirodalmi műveket csak pályája utolsó szakaszában írt. Mint falukutató szociográfus, irodalomtörténész és a népi mozgalom egyik fő ideológusa tette ismertté a nevét, s korai műveiből elég nehéz lenne kikövetkeztetni, hogy szépíróként majd éppen Krúdyt választja mesterének.

Regényeket, elbeszéléseket az ötvenes évek vége felé kezdett írni, s nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy Krúdy gondolkázó álomvilága és egész stilisztikája az ő műveiben érvényesült a legdirektebb módon. Különösen a *Bresztováczy és az ördög*, valamint a *Sűrű, kerek erdő*

című novelláskötetek darabjai szolgáltatják itt a példákat, ezek közül is elsősorban a Báth Mihály-elbeszélések, amelyekkel nemegyszer a Krúdy-életmű alaposabb ismerőit is könnyen meg lehet téveszteni.

Báth Mihály Szindbád rokona, álomvizeken vitorlázó hajós, kalandor, szépasszonyok ablaka alatt áhítózó trubadúr, akit az író maga így mutat be egyik elbeszélésében: „Báth Mihály séta közben a Márvány utca torkolatánál ívelő hídfőhöz érkezett. Egyszerre csak megállott, nem bírt tovább menni. Úgy volt, mint amikor kinyitunk egy szekrényt, és megcsap a selyemzacskóba rejtett levendula vagy kakukkfű illata, s nyomában hullámszerűen kezd a múlt. Csak állott és nézett révülten, hallgatta az emlékek feledhetetlen muzsikáját.”

Egy másik novellában ezt olvashatjuk Báth Mihályról: „Mikor az este szítálni kezdte a setét színt, Báth Mihály már a félreeső utcákon imbolygott, melyek éppen akkor süppedtek mélyálomba boldogan, mert sikerült a napot végigszundikálniuk. Báth Mihály sűrűn megállott ismerős házak előtt, szeszélyes utcakanyarulatnál, vastaglombú fák alatt, és szakértői szemmel méregette némelyik kerítést. A régi asszonyokra gondolt, akik még parádésan tudtak szeretni, mert a maiak már futtában intézik a szerelmet, mint a verebek. Nőstényverebek ezek, szürkék és ízetlenek. Valamikor az asszonyok úgy készültek a találkára, mint a sátoros ünnepre. Egész délután hason s hanyatt heverésztek puha párnák között, és az elkövetkezendő szertartásról ábrándoztak. Hosszasan merengtek: mint vetkeznek majd le, milyen mozdulatokat végeznek, milyen hazugságokat sugdosnak szeretőjük fülébe? Friss vízzel, illatszerrel és rizsporral ápolták magukat, testük egyetlen hajlatáról vagy zugáról sem fedkeztek meg. Némelyik előlegezett bűnbánattal még pohos, szuszogó férjének az arcképét is megcsókolta, mielőtt szeretőjéhez surrant. Így jöttek a találkára illatosan, hamvasan, lihegve, fojtott büntudattal. Játék és kaland volt nekik a szerelem, mely néha életre-halálra ment. S képzelhető-e parádésabb vég, mint játszva meghalni, gyermekként libbenni át a másik birodalomba?

Ilyenekre gondolt Báth Mihály, midőn meg-megállott a sötétedő utcákon. Az emlékek gordonkahangon muzsikáltak benne. A veszedelmekre gondolt, s finom bizsergés futott végig a hátán. Mert Báth Mihály mindig veszélyes életet folytatott, nemegyszer menekült ablakon vagy kerítésen keresztül. Egy magasan fekvő ablak alól azonban sehogyan sem bírt továbbmenni. Sötét volt ez az ablak, sűrű

függöny fedezte, s Báth Mihály az ablakpárkányon Etelka lábnyomát kereste, ám régen elmosták már a keserves őszi esők és a harsány nyári záporok. Csak állt, és bimbózott szívében a reménység, hátha szétsuhan a függöny, megnyílik az ablak, rácsillan Etelka barna szeme, még egyszer meghallja bűgő hangját, mely olyan vala, mint a vágyakozó gerle hívása. Hátha visszatér a holtak birodalmából, karonfogja, hazavezeti, és a szerelem mézes pihenőiben elmeséli föld alatti és föld feletti utazásának a történetét.”

Külön téma lehetne, hogyan él Krúdy a mai magyar irodalomban. Élő irodalmunk, s ezen belül prózánk is erősen differenciált, sokarcú, sokféle törekvés érvényesül benne. Íróinkban megnőtt a kísérletező kedv, s a korábbinál jóval szorosabb a világirodalom befolyása is. A fejlődési tendenciákat egyre nehezebb egy-egy konkrét személyhez kapcsolni. Mégsem tartjuk túlságosan merésznek azt az állítást, hogy Krúdy egyike azoknak a klasszikus íróinknak, akik leginkább jelen vannak mai íróink művészetében.

Nem szolgálai követésre kell itt természetesen gondolnunk, nem meghatározott stílussajátosságok átvételére, hanem a mai magyar próza tekintélyes részét átható írói magatartásra, az író és a valóság átértelmezett viszonyára, az ábrázolás áttételesebb jellegére, a művek erőteljesebb lírai töltésére, az idősíkok merészebb váltásaira.

Mindezt természetesen nemcsak Krúdytól tanulhatták íróink, mégis aligha tévedünk, ha a mai magyar próza inspirátorai között az eddiginél lényegesen nagyobb szerepet és jelentőséget tulajdonítunk neki.

Krúdy Gyula

Krúdy Gyula és a Nyírség. A Jósa András Múzeum kiadánya.
Nyíregyháza, 1978.

Tanítványok és mesterek, mester és tanítványok. Kaleidoszkóp, 1974.
december.

Krúdy Gyula

Márai Sándor: Szindbád hazamegy. Bp., 1940.

Krúdy világa. Szerk. Tóbiás Áron. Bp., 1964.

Krúdy Emlékkönyv (1878–1968). Szerk. Katona Béla. Nyíregyháza, 1968.

Szabó Ede: Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében. Bp., 1970.

Katona Béla: Krúdy Gyula pályakezdése. Bp., 1971.

Krúdy Zsuzsa: Apám, Szindbád. Bp., 1975.

Bori Imre: Krúdy Gyula. Újvidék, 1978.

Fülöp László: Közelítések Krúdyhoz. Bp., 1986.